

Жарко ВУЈОШЕВИЋ*

Историјски институт

Београд

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-7309-3213>

ТОБОЖЊА КОТОРСКА ПОВЕЉА КРАЉА СТЕФАНА НЕМАЊИЋА – ПРИЛОГ ТРАДИЦИЈИ ПРЕПИСА САЧУВАНИХ У ЦЕТИЊСКИМ ЗБОРНИЦИМА

Апстракт: Рад се бави позним преписима наводне повеље Стефана Немањића, која се у литератури и традицији доводи у везу са градом Котором. Реч је о два текста настала у 18. веку, од којих се један налази у *Цетињском летопису* (Цетињски манастир), а други у копијалној књизи „Епоха Црнојевића“ (Архивско-библиотечко одељење Народног музеја Црне Горе на Цетињу). Иако садрже очигледне додатке у виду историјске нарације, док елементи познате дипломатичке праксе углавном изостају, у овим саставима је могуће препознати трагове документарне грађе. У раду се дипломатичком и правно-историјском анализом истражују њихов међусобни однос, претпостављени заједнички предложак и његова веродостојност као историјског извора. Такође се настоји утврдити ко би требало да је био дестинатар изворног документа (или више њих), чији су остаци сачувани у поменути преписима. Коначно, размотрена је вишеслојна традиција предметних текстова. Понуђена су нова паралелна издања обе верзије, а у прилогу рада дати су њихови снимци.

Кључне речи: Котор, Св. арханђел Михаило на Превлаци, Св. Ђорђе код Пераста, Милешева, Стефан Немањић, Стефан Душан, Цетињски летопис, копијална књига „Епоха Црнојевића“, Цетиње, повеља.

Abstract: The paper deals with later transcriptions of the alleged charter of Stefan Nemanjić, associated in literature and tradition with the city of Cattaro. These are two texts created in the 18th century – one is preserved in “Cetinjski ljetopis” (“Annals of Cetinje”, kept in the Cetinje monastery) and the other in the cartulary “Epoha Crnojevića” (kept in the Archival and Library Department of the National Museum of Montenegro in Cetinje). Although containing obvious additions in the form of historical narration, while elements of known diplomatic practice are mainly absent, the traces of documentary records can be recognised in these copies. By means of diplomatic and legal-historical analysis, the paper examines their mutual relationship, the assumed joint template and its credibility as historical source. An attempt was also made at determining the likely addressee of the source document(s), the remains of which have been preserved in the mentioned transcriptions. Finally, the multilayered tradition

* zarko.vujosevic@iib.ac.rs

of these texts has been treated. The paper offers new parallel editions of both versions as well as their quality images.

Keywords: Cattaro, monasteries of St. Michael on Cartolle and St. George near Perasto, Mileševa, Stefan Nemanjić, Stefan Dušan, “Cetinjski ljetopis”, cartulary “Епоха Црнојевића”, Cetinje, charter.

У цетињским рукописним зборницима насталим у 18. веку сачувана су два текста документарног карактера која се према сопственом садржају могу довести у везу са краљем Стефаном Немањићем (1217–1223?; велики жупан од 1196) и градом Котором.¹ Текст у тзв. *Цетињском летопису* из Цетињског манастира насловљен је „О Котору и првовенчаному краљу Стефану Српском”, док је онај у копијалној књизи „Епоха Црнојевића” из Архивско-библиотечног одељења Народног музеја Црне Горе (АБО НМЦГ) у литератури увршћен међу „каторске повеље”.² Иако се две верзије међусобно унеколико разликују, оне би требало да преносе у основи исти извор дипломатичке природе следеће садржине (према *Цетињском летопису*): краљ Стефан Немањић у Котору подиже три цркве (Св. Трифуна, Св. Богородице и Св. Луке; према „Епохи Црнојевића” само прве две) и у њему гради зидине и палате; затим оснива манастир Св. арханђела Михаила на Превлаци, поставља му старешину Арсенија и поклања пет села у околини; такође оснива обитељ Св. Ђорђа на острву код Пераста, поставља у њој игумана и монахе, дарује јој осам (према „Епохи Црнојевића” десет) села у ближем приобаљу и наређује Пераштанима да чувају манастир и његове поседе (према „Епохи Црнојевића” Пераштани имају и обавезу „да дају уље у кандила”). Наведене одредбе уоквирене су историјском нарацијом, која уз неслагања са утврђеним историјским чињеницама и познатом дипломатичком праксом не оставља дилему да се ради о фалсификату. Тако би се и ови

¹ Аргументован предлог за датирање смрти Стефана Немањића у 1223. годину (уместо у 1227. или 1228) понудио је Ђорђе Бубало, „Још једном о години смрти краља Стефана Првовенчаног”, у: *Стефан Првовенчани и његово доба*, ур. Ивана Коматина, Београд 2020, 99–118, уз преглед дискусије у старијој литератури.

² У науци су позната два *Цетињска летописа*: старији, датован у 16. век, чува се у рукописној збирци Универзитетске библиотеке у Одеси, а млађи, из 18. века, у ризници Цетињског манастира (Милена Мартиновић, „Два Цетињска летописа”, у: *Зетски господари Црнојевићи и везири Бушатлије (XIV вијек – 1830. г.)*, ур. Васил Јововић, Цетиње 2019, 345–356, са старијом литературом). Текст исправе Стефана Немањића налази се само у овом другом. Божидар Шекуларец, *Дукљанско-зетске повеље*, Титоград 1987, 43–50, анализира верзију из копијалне књиге „Епоха Црнојевића” и смешта је у контекст „каторских повеља Немањића” (исто, 43–44). Станоје Станојевић, „Студије о српској дипломатици XXV. О фалсификованим повељама”, *Глас Српске краљевске академије* 169 (1935) 26–27 документ представља као „повељу Стевана Првовенчаног Которанима”.

текстови о средњовековном Котору и његовој околини могли убројати у „незграпне крпарије каснијих времена”, како је Иво Стјепчевић назвао један од бројних неверодостојних писаних исказа насталих као израз постепено стваране традиције тог приморског града.³ Ипак, поменути врсни познавалац которске прошлости био је склон да и у таквима (покуша да) препозна понеки драгоцен одјек историјске стварности.⁴ На наредним страницама ћемо настојати да утврдимо да ли се са тим циљем вреди позабавити и предметним текстовима у цетињским рукописима.

Старији текст налази се у *Цетињском љетопису* (даље: ЦЈ), који се чува у ризници Цетињског манастира (без сигнатуре).⁵ Реч је о рукописној књизи на хартији чије је „најважније делове”, како сматрају истраживачи, између 1744/49. и 1756. написао митрополит скендеријски и приморски Василије (III), неке од њих и пре него што је рукоположен за ту дужност 1750. године.⁶ Део њеног садржаја чине преписи и изводи повеља зетског господара Ивана Црнојевића (1465–1490), као и пописи међа утврђених у каснијем периоду, све везано за регион Цетиња, Скадарског језера (Црмница и западно приобаље) и приморја (f. 32–46).⁷ Пре ове документарне грађе налази се опширни састав назван „Повијест о Скендербегу Црнојевићу” (f. 1–30), а за њом следи разноврсни материјал

³ Ivo Stjepčević, *Katedrala Sv. Tripuna u Kotoru*, Split 1938, 26.

⁴ Исто, 25–26 и passim; уп. Иван Стевовић, „Котор у раном средњем веку: Ауторитет традиције или маглине историје?”, *Зборник Матице српске за ликовне уметности* 45 (2017) 56.

⁵ Приликом наше последње посете Цетињу крајем 2022. ЦЈ је био изложен у стакленој витрини ризнице, заједно са архијерејском одеждом и митром владике Василија III Петровића Његоша (1750–1766), отворен на месту f. 56v–57r, без могућности приступа. Због тога се у овом раду опис и издање предметног текста заснивају на раније штампаним публикацијама које ће бити наведене на одговарајућим местима.

⁶ Фототипско издање ЦЈ: *Цетињски љетопис*, прир. Нико С. Мартиновић, Цетиње 1962 (уводни текст доступан је и на веб-страници https://www.rastko.rs/rastko-cg/povijest/nmartinovic-letopis_c.html – прегледано 29. априла 2024); транскрипција (дипломатичко издање): *Цетињски љетопис*, прир. Божидар Шекуларац, Цетиње 1993; превод: *Crnogorski anali ili Cetinjski ljetopis*, прир. Božidar Šekularac, Cetinje 1996 (преглед ранијих издања појединих извода: исто, 33–34). Све три поменуте публикације садрже и краће уводне студије. За опис и садржај рукописа види и М. Мартиновић, „Два Цетињска љетописа”, 348–351, са прегледом старије литературе. О архимандриту и затим владици Василију види монографију Глигор Станојевић, *Митрополит Василије и његово доба*, Београд 1979. и укратко Јован Милићевић и Новица Ракочевић, „Време владика Саве и Василија (1735–1766)”, у: *Историја српског народа IV-1*, ур. Славко Гавриловић, Београд 1994², 498–510.

⁷ Изгледа да је то било језгро рукописа, на чијој насловној страни стоји назив „Крусовол Иван-бега Црнојевића”. Ипак, њега по обиму знатно премашују други, претежно наративни садржаји. Тако овај „картулар” из периода од Црнојевића до друге половине 18. века обухвата само 15 од 81 листа читавог зборника.

састављен од краћих записа историографске садржине, једног Василијевог писма („књиге”) властима Венеције из 1744, два родослова („сербских деспот” и „Чернојевића”), три песме, као и разних бележака и извештаја (f. 46–81). У овом последњем делу ЦЈБ налази се и препис наше повеље на две стране (f. 62v–63r), сачуван без оштећења (сл. 1). Смештен је између поменутих „књиге” предате у „сенат млетачки” са пратећим белешкама у које спада и песма „Черна Гора од Котора” и историографских записа које чине два родослова и два извештаја о Ивану Црнојевићу. Испод текста документа исписана је песма „Симеоне свети Немања”. Досадашња истраживања не остављају сумњу да овај материјал потиче из пера владике Василија, било као преписивача, било као аутора (свакако писама Венецији, а можда и песама).⁸ Тако се може сматрати врло вероватним да је он на одговарајуће место у ЦЈБ унео и текст наводне повеље Стефана Немањића, додавши му делове историјске наратије којој је и иначе био склон, као што показују још неки његови познати списи.⁹

Млађи препис Стефанове „повеље” сачуван је у копијалној књизи „Епоха Црнојевића” (даље: ЕЦ), која се налази у Архивско-библиотечком одељењу Народног музеја Црне Горе на Цетињу (сигнатура АБОНМЦГ/ЕЦ: А–II/8, бр. 1). За разлику од претходног, овај зборник се с правом може назвати картуларом, јер на 51 листу папира садржи преписе 14 докумената, од којих се осам односи на имања Цетињског манастира од његовог оснивања 1485. године до краја 18. века, пет на разграничења и пресуде из 15. столећа, а под редним бројем XII (архивски инвентар: ЕЦ 8/XII) нашла се и исправа којом се овде бавимо (f. 21a обострано – сл. 2).¹⁰ Рукопис је највероватније настао у Цетињском манастиру, а на

⁸ *Цетињски летопис*, прир. Н. С. Мартиновић, 4–6; М. Мартиновић, „Два Цетињска летописа”, 350.

⁹ У документу којим се обраћа сенату у Венецији 1744. Василије укратко рекапитулира историју Црне Горе, којој теми касније посвећује и једну „праву” историографску публикацију, штампану у Москви 1754. под називом *Исторія о Черной Горы*.

¹⁰ Текст „хрисување првовенчаног краља Стефана” заправо је уметнут међу листове групе докумената означене редним бројем XIII, у архивском инвентару у који смо имали увид регистрованих као ЕЦ 8/XIII под називом „Баштине Цетињског манастира од 1678–1773”. Бројеви листова обележени су арапским цифрама у горњем левом углу, а лист 21a са нашом повељом долази после листа 21, иако би по садржају требало да му претходи (бројевима листова, које је „неко прије означио”, Нико Мартиновић је на свакој страници verso додао исти број са словом „а”: *Цетињски летопис*, прир. Н. С. Мартиновић, 9). Како је рукопис пре рестаурације (1992. године) био повезан, није нам познато да ли се препис Стефанове повеље тада налазио „на свом месту”. За историјат, опис и преглед садржаја картулара ЕЦ види: Милена Мартиновић, „Један рукопис из збирке докумената *Епоха Црнојевића* Народног музеја Црне Горе на Цетињу”, *Археографски прилози* 41 (2019) 87–94. У истом раду ауторка такође објављује у целини или у изводима текстове преписа

основу филигранна датира се у време око 1770–1771. године.¹¹ Поделио је судбину архивске грађе која је после неуспеле евакуације током Првог светског рата враћена на Цетиње, да би у октобру 1918. била закопана у дворишту резиденције краља Николе – све до априла 1923.¹² Последице су знатна оштећења у горњем десном углу листа *recto* (недостају комади, флеке од влаге) и делом исцепане маргине доле десно. Због тога су делови редова 2–5 и 25–32 изгубљени или тешко читљиви, али се нека места могу реконструисати на основу верзије из ЦЈЛ, као и преписа Јулија Баловића из средине 18. и Трифона Смећа (Trifone Smechia) с почетка 19. века, о којима ће бити речи у наставку текста.¹³

Осим два описана, у литератури се помињу и други примерци, тј. преписи нашег документа. Тако Божидар Шекуларац наводи да се „оштећени примјерак фалсификата” чува „у оставштини Илије Синдика у Историјском архиву у Котору” – егземплар до кога нисмо успели да дођемо.¹⁴ Недоступан нам је и превод на италијански, који је 20. октобра 1754. оверио венецијански провидур у (Херцег) Новом Доминик Пицамано, а који се по писању Пава Буторца чува међу рукописима кнежева из породице Смећа.¹⁵ Исти аутор наводи још неколико италијанских превода и словенских копија, међу којима би једна, „писана босанчицом од Крста Змајевића”, требало да је сачињена 1680. године.¹⁶ Два преписа су нам позната према штампаним издањима. Један се нашао у *Перашкој хроници* коју је око 1742. саставио Јулије Баловић, док је други 28. марта 1806. извео Трифоне Смећа – оба латиницом. Невешто транслитерирани текстови са грешкама услед неразумевања појединих места у изворнику за предлогак су имали верзију сачувану у ЕЦ, што ћемо показати у коментарима уз издање које следи, али ниједан од њих

докумената из времена између 1482. и краја 17. века (углавном према старијим издањима, стр. 94–109) и прилаже њихове квалитетне снимке у боји (стр. 113–130).

¹¹ М. Мартиновић, „Један рукопис”, 88.

¹² Исто, 93–94. О закопавању и проналажењу грађе на Цетињу види: Жарко Вујошевић, „Повеља престолонаследника Стефана Уроша (Дечанског) манастиру Врањини”, *Иницијал. Часопис за средњовековне студије* 11 (2023) 193–194 (са прегледом литературе).

¹³ Изражавамо захвалност особљу АБО НМЦГ на сарадњи и предусретљивости током нашег рада у тој установи.

¹⁴ Б. Шекуларац, *Дукљанско-зетске повеље*, 44, нап. 2. Упркос засада неуспелој потрази, захвалност дугујемо и особљу Историјског архива Котор на труду, као и сарадници Историјског института Београд Јелици Вујовић на посредовању.

¹⁵ Pavao Butoras, „Opatija sv. Jurja kod Perasta”, *Bogoslovska smotra* 16/2 (1928) 166.

¹⁶ Исто, 166, нап. 7. Према ауторовим подацима, Змајевићев текст се чува у Општинском архиву у Перасту, док се три италијанска „преписа” налазе у тамошњем Опатско-наджупском архиву.

није настао из цетињског „картулара”.¹⁷ Штавише, према претходно наведеним датумима и другим расположивим подацима може се закључити да преписи и преводи нису састављани на основу текстова из ЦЉ и ЕЦ, већ да су подлога за њих биле једна или више једноставних копија које су кружиле Зетским приморјем и залеђем током 17. и 18. века. Да је егземплара Стефанове „повеље” заиста било више, потврђују и разлике између два преписа сачувана на Цетињу.

Следе паралелно приказани текстови два цетињска примерка, од којих је онај из ЦЉ дат према фототипском издању из 1962 (види нап. 6), док је верзија из ЕЦ обрађена непосредним увидом и на основу снимака које нам је љубазно уступило особље АБО НМЦГ.¹⁸ Реконструкције изгубљених и оштећених делова примерка из ЕЦ изведене су на основу ЦЉ, као и преписа Јулија Баловића (даље: ЈБ) и Трифона Смећа (даље: ТС), и смештене у угласте заграде. Ради боље прегледности, у табели су целине са истим или сличним садржајем приказане напореда, а делови присутни у само једном примерку су подвучени. Примењена су правописна правила савременог српског језика, укључујући интерпункцијске знаке.

¹⁷ За препис у *Перашкој хроници* види: Злата Бојовић, „Милешева у старим летописима и хроникама”, у: *Осам векова манастира Милешеве*. Зборник радова II, ур. Петар Влаховић, Милешева–Београд 2013, 88–90. Ауторка преноси извод (чини се не сасвим поузданог) издања Баловићевог преписа, објављеног у *Аналисти, хроничари, биографи. Књижевност Црне Горе од XII до XIX вијека*, књ. 10, прир. Милош Милошевић, Цетиње 1996, 190–191 (Баловићев латинични текст овде је штампан ћирилицом). Препис Трифона Смећа први пут је објављен у Giuseppe Gelcich, *Memorie storiche sulle Bocche di Cattaro*, Zara 1880, 68. Гелчићево издање понављају Р. Butorac, „Опатija sv. Jurja”, *Bogoslovska smotra* 16/2, 164, нап. 7 (извод) и I. Stjerčević, *Katedrala Sv. Tripuna*, 66, нап. 25.

¹⁸ Стефанова „повеља” из ЦЉ објављивана је у оквиру издања и превода читавог зборника поменутих горе у нап. 6 (*Цетињски љетопис*, прир. Н. С. Мартиновић, f. 62v–63r; *Цетињски љетопис*, прир. Б. Шекуларац, 164–165; *Crnogorski anali*, 152–153). Једино штампано издање верзије из ЕЦ публиковао је Б. Шекуларац, *Дукљанско-зетске повеље*, 50. Наше прелиминарно издање преписа из ЦЉ недавно је објављено на европском порталу повеља средњег и раног новог века, који уређују сарадници удружења International Centre for Archival Research (ICARUS) са седиштем у Бечу, и то у оквиру збирке „Cetinje: Die Urkunden der Herrscher von Serbien und Zeta in den Sammlungen von Cetinje (1212?–1495)”, чија је израда у току (Sammlung ca0f8ea7-3cc6-48cc-8f8e-a73cc618cc34 - Monasterium.net – прегледано 29. априла 2024).

Цетињски летопис	Епоха Црнојевића
1 СД Котору и преровѣнчанному кралю Стефану Сербскомь ¹⁹	1 Хрусоволь 2 преровѣнчаннаго крала С[тефана]. ²⁰
2 Благоволѣнїемъ СДца і сапоспешенїемъ 3 Сина и савершенїемъ Светаго Духа, Стефанъ, 4 мїлостію Бжжіею преровенчанни краль 5 сербски, синь Симевна Неманѣ. По преставлѣ 6 ни моего вѣца и вѣнчанїю на кралевство 7 серские(!) земли вт своего брата преровсвети 8 телїа Савве,	3 Благословенїемъ Отца и Сына [и Святаго] Духа, 4 ја, Стефанъ преров[ѣнч]аннїи кра[ль, синь Си] 5 меона Неманича(!), по учиненному втца моего и бла 6 гословеннаго брата моего, святителя Саввы, на кралѣв 7 ство ме поставише. ²¹
проидохъ землю держави своее 9 и придохъ ва градъ Которь. И не вбретохъ 10 ва немъ храма, но сздахъ усредь Котора 11 саборну велїку цркъву ва име светаго вели 12 комученика Трифона. Такожде сздахъ 13 вторую цркъву, храмъ Ваведенїе пре 14 светие Богородице на Черногорскаа врата. <u>И тре 15 тїю сздахъ цркъву, ва име светаго апостола 16 евангелиста Луке. И Которь зело оутврѣдихъ 17 и вружахъ и полате ва нїемъ саградихъ.</u> 18 И придохъ на Превлаку и саградихъ храмъ 19 ва име светаго архистратїга Мїхаила. И мана 20 стирь оустроиохъ и архиереа Арсенїа ва нѣи 21 поставихъ. И приложихъ тои светои Цркъви Архи 22 стратїга Мїхаила .ѣ. селахъ на службу: Лушти 23 цу и Крѣтоле и	И проидохъ землю державе моя и при 8 дохъ у градъ Которь и не наїохъ у нѣмъ церкве. И согра 9 дихъ Церкву Святаго Трифона су два трула и другу цер 10 кву, Святу Госпоѹ на Парило. Пакъ отидохъ отолень 11 на Превлаку, на дно Поля Гербалскога, и соградихъ мо 12 настирь Святаго архангела Мїхаила и поставихъ у 13 нѣмъ патрїарха Арсенїа съ братїюмъ калуѣерима. 14 И дадохъ под нимъ петъ селахъ на службу церковну: Лу 15 щицу, Крѣтоле, Лѣшевиѣ, Брда и Богдашиѣ. И отидохъ 16 отолень и придохъ у мѣсто Перасть. И почехъ градить 17 Церкву Святаго мученика

¹⁹ Наслов преписивача преко оба листа.

²⁰ Наслов преписивача.

²¹ Почетни редови преписа ТС остављају утисак да је он изведен са примерка ЦЉ: између осталог преноси речи „По преставлѣни моего вѣца и вѣнчанїю...” (ред 5–6: „po postavliegnu... i vanciagnu”), којих нема у ЕЦ. Међутим, по значајним садржинским елементима доследно прати овај други. Тако наводи зидање две (ЕЦ, ред 8–10), а не три цркве у Котору (ЦЉ, ред 10–16) и не помиње градњу утврђења и палата (ЦЉ, ред 16–17). Што је још важније, са ЕЦ се подудара у диспозитиву: два примерка се потпуно слажу када набрајају села у поседу манастира Св. арханђела Мїхаила (ЕЦ, ред 14–15; уп. ЦЉ, ред 22–24), док се исто може са сигурношћу тврдити у вези са пописом села Св. Ђорђа (ЕЦ, ред 20–24; уп. ЦЉ, ред 28–31; види детаљније у нап. 24).

Лѣшевиће и Богдашиће |24| и Каваче²². И придохъ ва село Перасть и саздахъ |25| цркъву ва име светого велікомученіка Гевр|26|гиа оу штоку и поставихъ игумена са брати|27|ями. И дахъ Цркъви Светаго Гевр|28|гиа на службу: |28| Біелу до потока и Иошціу до Веригахъ и До|29|ни Моринь до Високе Стіене и Лїпце и Барну |30| и Леденіце вїше Рисна и Столивь страномъ |31| до Иргакова и Мирчеваць. И заповедахъ Пера|32|сту да то пази и вву Цркъву Светаго Гевр|33|гиа да нагледуе и послухъ сваки да чїни w|34|²³ д овїехъ селахъ.

Георгїя на школу у отоку са |18| трудомъ и помоћи госпoде и поставихъ у ню игуме|19|на з братіомъ калућерима. И дадохъ Церкви Святому |20| Георгїю на службу село Быелу до потока, Иошицу стра|21|номъ до Веригахъ и Дони Моринь до Високе Стїен[е и] |22| Липце подъ Гредомъ и Бабинию и Леденице в[ыше Рисна]²⁴ |23| и Столивь страномъ до Арѣакова и отолънъ Кавач[ъ] |24| и Мрчеваць и Тивать. И заповидахъ Перащаномъ |25|²⁵ [...] и служе]²⁶ и да е под рукомъ ныхъ.

Ово састави |26| [...]тъ стотинъ двадесеть петога.

И тако тои свети первовѣнча|35|нни краљ Стефанъ свето преживова и на смер|36|ти покалућерї га братъ светитель Савва. |37| И втїде ка Богу, емуже оугоди добрїми дели |38| и данас му свете мощи почїеваю ва Студенїци. |39| А встави по себе свое .д. сина: Радослава, |40| Предислава, Владислава и Уроша. И Владиславъ |41| краљ сагради цркъву Мїлешево, храмъ Светаго |42| Христова вазнесенїа, и даде тои светои

|27| [...] Сте]фанъ [...] четири²⁷ сына, Радослава, Право|28|[слава(!), Владислава²⁸ и Уро]ша. И Владиславъ согради цркву |29| [Мылѣше]во²⁹ [и прѣн]есе [мощи] своего стрица святаго Саввы изъ |30| [Трнов]ја и постави ихъ у Мылѣшево. И даде под Мылѣшево |31| седемдесеть [сел]ахъ на службу и свако по имену у

²² Читање несигурно. *Цетињски летопис*, прир. Б. Шекуларац, 164: „каваче”. Превод у *Crnogorski anali*, 153: „Каваче”.

²³ Почетак другог листа.

²⁴ Реконструкција према ЦЉ, ред 30 и ТС, који преноси идентичан попис села као ЕЦ, али изоставља део текста – од „страномъ” (ЕЦ, ред 20–21) до „Леденице” (ЕЦ, ред 22). Тако је настала погрешна конструкција „Iosizzu do visce Risna”, након чега набрајање посела верно следи ЕЦ, наводећи Кавач и Тиват, којих нема у ЦЉ.

²⁵ Почетак другог листа.

²⁶ Одговарајуће место у ТС, како је штампано у G. Gelcich, *Memorie storiche*, 68 (и одатле пренето у друге публикације поменуте у нап. 17): „... i zapovidjeh Pirastu da se tuu nazirre i da je sluxe...”, после чега следе три тачке (као да је наставак свесно изостављен) и затим белешка о милешевском игуману Василију (види нап. 33; уп. ЕЦ, ред 38–39).

²⁷ Реконструкција према ЦЉ, ред 39.

²⁸ Део реконструкције („Право[слава, Владислава]”) према ЦЉ, ред 40.

²⁹ Реконструкција према ЦЉ, ред 41 (облик имена манастира као ЕЦ, ред 30).

<p>црккви на 43 службу .б. селлахъ. И сихъ васехъ имена напи 44 санна суть ва царскому хрисофолу са граніца 45 ми и меїнами. Ихже zde не вбретохъ, тачїю Церь 46 кви Светаго архистратїга Михаила на Превлаку, 47 села и метехе и землю манастирску вишеписанъ 48 ную. Такожде вбретохъ села и землю манастира 49 Светаго Гевргия оу втокъ под Перасть, еже 50 оутврди свети краль Стефанъ своимъ печа 51 томъ и златнїемъ хрисофоломъ и предаде Церь 52 кви <u>архистратїга Міхаїла, Архиепископии на</u> <u> 53 Превлаку, на сохранїнїе ва веки века.</u> <u>И ни 54 которимъ кралемъ благочастивимъ</u> <u>непременно 55 ва веки, амїнь.</u></p>	<p>русоволю 32 нихъ [конфине³⁰ ...?] него у Церкву Святаго Георгїя у отоку са ви 33 ше своиема селима кое самъ и выше писао. <u>Тада Пераща 34 нима заповѣдахъ да даю</u> <u>улѣ у кандила.</u>³¹</p>
<p>Сиеже бисть ва лѣто 56 битиа .ѣ.џ.к.</p>	<p>Каде ово заповиєдахъ 35 на лѣто шесть стотинъ седмдесетъ петъ.³²</p> <p><u>И то све пот 36 верди царъ Стефанъ и</u> <u>постави славне печате (уцртан крст) у ови</u> <u> 37 русоволь.</u></p> <p>(Белешка испод текста истим рукописом:)</p> <p><u> 38 Ови русоволь даль печатитъ игумень</u> <u>милѣшев 39 ски Василиї јеромонахъ з</u> <u>договоренїемъ всего сабо 40 ра церковнаго,</u> <u>которы да будетъ памятованъ въ 41 родъ</u> <u>и родъ отъ нашега рода и езика.</u>³³</p>

³⁰ Реконструкција према издању ЈБ (види нап. 17).

³¹ Према издању ЈБ: „... да дају дарвенога масла у канѣлу у цркви Милошеву, а она њему толико масла”. Овако јасно срочена одредба о узајамним обавезама Цркве Св. Ђорђа и манастира Милешеве налази се само у Баловићевом препису.

³² Према издању ЈБ година је уписана као 6770 (=1261/62), док је на маргини забележена 1261.

³³ Уз завршни део текста изведена су два орнамента: мањи дуж 37. реда иза речи „русоволь” и већи испод белешке према дну странице. Испод текста и десно од украса уз маргину другом оловком је уписано: „7206 – 5508 = 1694” (погрешна рачуница, треба 1698). Није јасно одакле је преписана година 7206, нити на шта се она односи. Може се само нагађати да се налазила у оштећеном делу заглавља (горњи десни угао f. 21a recto). Нешто другачију белешку, са другим датумом и необично детаљним додатним хронолошким одредницама, преноси ТС (G. Gelcich, *Memorie storiche*, 68): „Az rasenni Iguman Milloscevski Vassilie Jermonak vaobrazil na lietto 7141 a at exe poplti Rodstva Kristova

Текст „повеље” Стефана Немањића у оба примерка је уоквирен историјском нарацијом, у којој се најпре описује аукторова посета Котору и, уз примедбу да у њему није нашао (ниједан) храм, „зидање” (заправо већ постојећих) цркава у граду: катедрале Св. Трифуна, Ваведења Богородице „на Црногорским вратима” (ЕЦ: Свете Госпође „на Парилу”) и Св. Луке (у ЕЦ изостаје).³⁴ ЦЈЛ затим помиње и Стефанову градњу утврђења и палата.³⁵ Следи опис посете Превлаци и Перасту, на којим местима ауктор такође „гради” манастире Св. арханђела Михаила и Св. Ђорђа и поклања им поседе. И овде се ради о локалитетима где су већ постојале богомоље, а низ историјских нетачности по свему судећи употпуњује помен „архијереја Арсенија” (ЕЦ: „патријарха”) као старешине постављеног у новооснованој обитељи на Михољској превлаци. Нарација затим излази из хронолошких оквира „повеље” и из перспективе преписивача приповеда о Стефановој старости и о његова четири сина, од којих је један, Владислав, „саградио цркву Милешево” и издао јој повељу. Састављач текста у ЦЈЛ каже да тај документ „зде не обретох” (у Милешеви?), али да је нашао оне за Св. Михаила и Св. Ђорђа (ред 45–49). Додаје да је то све „свети краљ Стефан” потврдио својим печатом и „златним хрисофолом” и предао на чување манастиру на Превлаци. ЦЈЛ завршава неком врстом санкције (заправо наредбом наследницима), уз апрекацију и датум. Нешто другачији „есхатокол” у ЕЦ такође помиње Милешеву и њену повељу, а затим, после кратког изгубљеног дела текста (ред 32), наводи само Св. Ђорђа уз још једну уметнуту диспозитивну одредбу, датум и потврду „цара Стефана”, који „постави славне печате у ови русовол”. На крају примерка ЕЦ налази

1633 Ind. I. Krug Sulnzu I. Luni Krug 16 Epatta-miesseza Junia 13...” (као да је наставак изостављен). Према издању ЈБ, датум је забележен на следећи начин: „... од годиштах 7142 [=1633/34], а то јест од порода Господина 1633. у Милошево”.

³⁴ О катедрали Св. Трифуна, освешеној 1166, види између осталог I. Stjepčević, *Katedrala Sv. Tripuna* и Milka Čanak-Medić i Zorica Čubrović, *Katedrala Svetog Tripuna u Kotoru. Istorija, arhitektura, arhitektonska plastika i liturgijski nameštaj*, Kotor 2010, 45–46 (време градње). У тексту поменута Богородичина црква позната је као Св. Марија Колеђата или „од ријеке” (Santa Maria Collegiata / de Flumine) и налази се уз северне бедеме града, дуж тока реке Шкурде (немамо сазнања да су називи њеног локалитета из наших текстова, Црногорска врата и Парило, посведочени у средњем веку). Реч је о ранохришћанској базилици, која је у свом садашњем облику као романичка црква обновљена у време Стефана Немањића – 1221 (Jovan J. Martinović, „Najstarije sakralne građevine u Kotoru”, u: *Dvanaest vjekova Bokeljske mornarice*, ur. Jovan J. Martinović, Kotor 2010, 202; укратко о цркви: Valentina Živković, „Kotor, Crkva Sv. Marije Koledate”, u: *Leksikon likovne umjetnosti Crne Gore* 1/1, ur. Niko Martinović, Podgorica 2021, 443–444). За Цркву Св. Луке, подигнуту 1195, види: *Црква Св. Луке кроз вјекове*. Зборник радова, ur. Војислав Кораћ, Kotor 1997.

³⁵ Сам Стефан Немањић у *Житију Св. Симеона* приповеда како је његов отац Котор „утврдио” и у њега „пренео свој двор”: Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, прир. Љиљана Јухас-Георгиевска и Томислав Јовановић, Београд 1999, 39–40 (издање и превод).

се белешка о овери „русовола” по наредби милешевског игумана Василија у договору са сабором.

Већ овај сумарни преглед садржаја двеју верзија Стефанове „хрисовуље” уверава нас да ту не може бити речи о верно пренетом тексту неког средњовековног документа. Чак су и њихови дипломатички (или боље речено квазидипломатички) делови тешко уклопиви у општу слику документарне праксе српских владара.³⁶ У оба примерка инвокација је вербална (у ЦЈЛ нешто опширнија), док интитулација „првовенчаног краља” не садржи географске одреднице, већ истиче Стефанове сроднике: оца Симеона Немању и брата Саву.³⁷ Уобичајене делове есхатокола (санкција, короборација, потпис), „заменују” завршне белешке преписивача: у ЦЈЛ оне донекле и наликују на формуле у том делу средњовековне повеље (ред 50–55), док се у ЕЦ истиче само потврда „цара Стефана” (ред 35–37). Датација старијег примерка на самом крају текста не одговара времену Стефановог краљевања, али барем годину наводи на уобичајени начин и „технички” исправно: 6720 (=1211/12). С друге стране, ЕЦ формулу датума доноси на два места, и то речима, а не бројним вредностима слова: на крају диспозиције у оштећеном 26. реду може се прочитати само њен део, а потпуна је у 35. реду, и то у немогућем облику „на лето 675”.³⁸

³⁶ Можемо узети у обзир само општу слику, пошто је у време Стефана Немањића документарна пракса још у зачетку, а од овог ауктора је у најбољем случају сачувано само шест исправа, које се типолошки и по традицији међусобно веома разликују (*Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника I*, прир. Владимир Мошин, Сима Ћирковић и Душан Синдик, Београд 2011, бр. 12–16, 21). Уп. о документарној пракси немањићких краљева Небојша Порчић, „Немањићки успон на краљевство у светлости дипломатичких и дипломатских сведочанстава”, у: *Краљевство и архиепископија у српским и поморским земљама Немањића*, ур. Љубомир Максимовић и Срђан Пириватрић, Београд 2019, 221–230, као и српских средњовековних владара уопште, Žarko Vujošević, Nebojša Porčić, „Die Urkundenproduktion im mittelalterlichen Serbien: Ein Zusammenspiel westlicher, byzantinischer und einheimischer Traditionen”, in: *Documents and Chanceries between West and East* (Proceedings of the 16th congress of the Commission internationale de diplomatique), eds. Andrea Stieldorf, Frédéric Bauden et Adam Kosto, *Archiv für Diplomatik Beiheft* 20 (2024) – у штампи.

³⁷ У једином познатом Стефановом документу са вербалном инвокацијом ова формула је сведена: „у име Оца и Сина и Светога Духа” (Небојша Порчић, *Документи српских средњовековних владара у дубровачким збиркама: доба Немањића*, Београд 2017, 134 – заклетва Дубровчанима, коју је ауктор издао као велики жупан). Једина Стефанова краљевска повеља у интитулацији набраја земље чији је ауктор „намесни господар” (исто, 136 – повеља манастиру Св. Марије на Мљету). Формула „првовенчани краљ” присутна је само у тзв. Првој жичкој повељи, сачуваној као натпис на северном зиду испод кулзвоника манастирске цркве (додуше, у облику „венчани први краљ”: *Зборник*, 91).

³⁸ Овде је можда преписивач услед неразумевања и лошег читања погрешно пренео годину која се налази у ЦЈЛ – .ѧ.ψ.κ. – и то тако што је „препознао” бројеве 6 и 70 (иако је .ψ. = 700), а уместо броја 20 (.κ.) „прочитао” 5 (.ε.). Баловићев препис је на овом месту

Јасно је, дакле, да имамо посла са једном кривотворином, која би се с правом могла назвати „ноторном”, с обзиром на то да у нашој новијој науци није ни узимана у обзир.³⁹ Према садржају и структури цетињски текстови подсећају на тзв. модерне фалсификате (настале углавном у новом веку), каквих готово да нема, или нису познати, у домаћој документарној традицији, али у западној дипломатици представљају значајан и добро истражен феномен, коме се у едиторским пројектима придаје све већа пажња.⁴⁰ У битнија обележја модерних фалсификата спадају (фиктивна) историјска наратија, чија сврха није историографски извештај, већ доказивање предметних права и привилегија, као и начелно већи број хронолошких података него у аутентичним средњовековним повељама – елементи који су у већој или мањој мери присутни у текстовима којима се овде бавимо.⁴¹ Тако се и у њима описују догађаји без непосредног додира са правним чином, али везани за ауторитет наводног ауктора Стефана Немањића, делом у одговарајућем општем хронолошком контексту (види нап. 34, 35 о црквама Св. Богородице и Св. Луке и градњи двора), а делом из перспективе сећања на првовенчаног краља и његове потомке. Ако из текстова уклонимо ове „наносе”, уз претпоставку да су настали током преписивања изворника у постсредњовековном периоду, могли бисмо закључити да је једини састојак у обе верзије Стефанове „повеље” који можда представља траг средњовековног документа заправо диспозиција (ЦЈ, ред 21–24, 27–34; ЕЦ, ред 14–15, 19–25). А она се односи на манастире Св. арханђела Михаила на Превлаци и Св. Ђорђа код Пераста, набрајајући њима додељена села. С друге стране, град Котор се помиње само у неверодостојној историјској наратији и никако се не

можда „прецизнији”, када наводи годину 6770 (=1261/62) – види издање које преноси З. Бојовић, „Милешева у старим летописима”, 89.

³⁹ Тако нпр. није увршћена међу повеље Стефана Немањића у *Зборнику* из 2011 (види нап. 36).

⁴⁰ Види нпр. издања „*spuria moderna*” у едицији повеља цара Лудвига Побожног: *Die Urkunden Ludwigs des Frommen II (MGH Diplomata Karolinorum II)*, hgg. von Theo Kölzer, Wiesbaden 2016, 1232–1241. У српској средини, модерним фалсификатом би се можда могао назвати текст наводне повеље Стефана Немање за Студеницу, сачуван у зборнику названом *Студенички типик – Цароставник манастира Студенице* из 17. века (издање и кратак коментар са старијом литературом: *Зборник*, 61–62).

⁴¹ Види између осталог Reinhard Härtel, „Klöstergründungen und historische Erinnerung”, *Annali dell’Istituto storico italo-germanico in Trento* 26 (2000) 419–421 (о историјској наратији која са правном радњом обично нема непосредне везе) и isti, „Historisches Denken bei mittelalterlichen Fälschern”, in: *Falsos y falsificaciones de documentos diplomáticos en la Edad Media*, ed. Angel Canellas López, Zaragoza 1991, 105–107, 111 (о истом феномену у позносредњовековним фалсификатима и његовој улози у оснаживању „доказа” о наводној правној радњи, уз неколико примера).

може сматрати дестинатарем неке даровне исправе, која је, уколико је постојала, преписивачима служила као предложак.

Тако већ пажљиво читање текстова из цетињских зборника показује да документ чији садржај преносе уопште није био намењен Котору. Другим речима, чак и када би дипломатичар тим текстовима поклатио поверење, морао би да закључи како се ту не ради о остацима повеље за поменути град, већ о остацима једне или више повеља за две монашке обитељи у његовој околини.⁴² Међутим, у вези са овом темом намећу се и нека тежа питања, којима ћемо се позабавити у даљем излагању. Да ли је заиста постојао документ (или документи) Стефана Немањића за Св. арханђела Михаила и Св. Ђорђа? Каква је његова веза са манастиром Милешевом, који се помиње у обе верзије цетињских рукописа? Када и под којим околностима су настајали поједини слојеви „повеље”, у 18. веку склопљени у целину каква нам је позната из зборника ЦДЈ и ЕЦ?

У данашњој науци чини се влада неподељено мишљење да је манастир Св. арханђела Михаила на Превлаци (у новије време познатој као Острво цвећа) у Кртољском архипелагу Боке которске од почетка био седиште новоосноване Зетске епископије Српске цркве.⁴³ Иако писани извори из 13. и 14. века сведоче само о посвети новог катедралног храма, али не и о његовом тачном положају, док први познати помен (православног) манастира Св. Михаила на том месту потиче из 1247, у историографији је усвојен закључак да је у вези са организацијом Српске архиепископије око 1220. седиште Зетске епархије било смештено управо на Превлаку.⁴⁴ Мишљење историчара по свој прилици потврђују

⁴² Да је реч заправо о повељи за Св. арханђела Михаила, и то фалсификованој, сматрао је још Павел Ровинскиј, *Черногория въ ея прошломъ и настоящемъ* I, Санктпетербургъ 1888, 435 (манастир Св. Ђорђа не помиње). Аутор не наводи у који примерак је имао увид, али према подацима које је пренео из садржаја (помен „патријарха” Арсенија и белешке о овери печатом у Милешеву, коју је он разумео као штампање „монахама въ ихъ собственной типографіи”) јасно је да се радило о препису из ЕЦ, који је сам још раније кратко описао у раду исти, „О данашњем стању писаних споменика у Црној Гори”, у: *Записи о Црној Гори*, прир. Драго Ђупић, Подгорица 2001, 439 (превод текста први пут објављеног у Павел Аполлонович Ровинскиј, „О современном состоянии письменных памятников в Черногории”, *Журнал Министерства Народного Просвещения*, Пятое десятилетие, ч. 229, 1883, Сентябрь, 56–65), оставивши том приликом о нашој повељи само белешку – „сумњиво поријекло”.

⁴³ Ивана Коматина, *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, Београд 2016, 287; Милена Мартиновић, *Рукописне књиге манастира Рођења Пресвете Богородице на Цетињу*, Цетиње 2023, 23–24, са литературом.

⁴⁴ Архиепископ Данило у *Житију архиепископа Јевстатија* помиње „манастир арханђела Михаила”, где се будући архијереј замонашио средином 13. века, као „славну епископију”, наводећи да се она налази „у зетској земљи” и „у зетском крају”: Данило

археолошка истраживања, која су тамо била нарочито интензивна крајем прошлог и почетком овог века. Сумарни приказ њихових резултата гласио би да је на месту некадашњег бенедиктинског манастира, запустелог током 11. столећа, подигнута нова катедрална црква.⁴⁵ Тако би помен локалитета *tumba sancti Archangeli* у повељи которског бискупа Урсација из 1124. требало да се односи на рушевине раносредњовековног манастира, на чијим је темељима „морала бити саграђена” саборна црква Зетске епископије, и то „убрзо након изградње архиепископске цркве у Жичи, дакле, након 1220. године”.⁴⁶ Поставља се питање да ли је Стефан Немањић овом храму у то време издао оснивачку повељу.

Истраживачи су већ констатовали да та „оснивачка повеља” није сачувана, а још одавно је истакнуто како нема сазнања „о повластицама метохије Св. Михаила”.⁴⁷ Да ли је део диспозиције у верзијама нашег фалсификата можда траг тог изгубљеног документа? Чини се да не постоји довољно индиција чак ни за хипотетички позитиван одговор. У веродостојним изворима, колико нам је познато, нема података о боравку Стефана Немањића у Котору и његовом заливу.⁴⁸ Штавише, новија разматрања показују да је око 1220. и касније краљ у Зети био

Други, *Животи краљева и архиепископа српских. Службе*, прир. Гордон Мак Данијел и Дамњан Петровић, Београд 1988, 195, 201. Преглед извора и вишедценијске дискусије о локацији новоосноване катедралне цркве, окончане око средине прошлог столећа „у корист” Михолске превлаке, даје Марија Јанковић, *Епископије и митрополије Српске цркве у средњем веку*, Београд 1985, 163–169. За први помен манастира и његове метохије од успостављања немањићке власти у Зети види: Душан Синдик, „Понтификал которске бискупије у Лењинграду”, *Историјски часопис* 31 (1984) 61.

⁴⁵ За резултате новијих археолошких ископавања види: Vojislav Korać, „Ostaci manastira Sv. Arhandela Mihaila na Prevlaci”, *Starinar* 51 (2001) 135–170; Mladen Zagarčanin, „O nekim rezultatima novih arheoloških istraživanja na Prevlaci kod Tivta”, *Istorijski zapisi* 89/3–4 (2016) 45–85; Владан М. Здравковић, „Црква Светог арханђела Михаила на Превлаци код Тивта. Архитектонска студија”, *Саопштења* 52 (2020) 25–46.

⁴⁶ В. М. Здравковић, „Црква Светог арханђела Михаила”, 26; 38–40. О развоју Михолске превлаке као култног места, пореклу назива „Гумба” и култу св. арханђела код Јужних Словена: Иван Божић, „Превлака – Тумба”, *Зборник Филозофског факултета у Београду* 7/1 (1963) 197–211 (уп. V. Korać, „Ostaci manastira Sv. Arhandela Mihaila”, 145).

⁴⁷ В. М. Здравковић, „Црква Светог арханђела Михаила”, 27; Иван Божић, „Село Богдашићи у средњем веку”, *Историски часопис* 7 (1957) 92.

⁴⁸ О Стефановом бављењу у приморју, али нешто западније, требало би да сведочи његова краљевска повеља манастиру Св. Марије на острву Мљету: Н. Порчић, *Документи*, 26; 135–137 (издање и коментар). Додуше, изворни подаци о итинерару Стефана Немањића су крајње оскудни, тако да одсуство вести о његовом боравку у Котору у овом контексту треба узети више као констатацију него као аргумент.

његов син Радослав.⁴⁹ Рекли бисмо и да у српском дипломатичком фонду нема јаких доказа о неком систематском раду који би подразумевао издавање оснивачких повеља за нова (и стара) епархијска седишта, у то време укључена у састав Архиепископије. Документ те врсте, додуше у специфичном облику, сачуван је једино за Жичу (види нап. 37), док наводна „хрисовуља” Стефана Немањића и његовог брата Саве, позната (ваљда у изводу) према препису из средине 15. века, представља списак постојећих дијецеза, без података о њиховим властелинствима и привилегијама.⁵⁰ Тако од претпостављених 11 епархијских седишта из око 1220. године још само три поседују повеље немањићких владара, али су оне издате касније, и то у раздобљу између средине 13. и првих деценија 14. века.⁵¹ С тим у вези би се организација епископске мреже Српске цркве могла разумети као постепен и дуготрајан процес, који по правилу није морао бити праћен формалним актима у виду оснивачких повеља – модел какав је већ потврђен и у другим деловима средњовековне Европе.⁵² Уз

⁴⁹ Ђорђе Бубало, *Српска земља и поморска у доба владавине Немањића I, Од Сабора у Расу до Сабора у Дежевцу*, Београд 2016, 88; 91. Опширније о тумачењу аката которских већа из 1221. и 1227, где се Радослав помиње као господар тог града, види: исти, „Да ли су краљ Стефан Првовенчани и његов син Радослав били савладари?”, *Зборник радова Византолошког института* 46 (2009) 210–213. То је можда и разлог што је један од тзв. которских фалсификата, којима ћемо се вратити касније, приписан управо њему (а ниједан Стефану).

⁵⁰ *Зборник*, 97, бр. 16. О овом документу, у науци названом „српска епископска notiција”, уз дискусију о броју, рангу и устројству епископских седишта Српске цркве у време оснивања Архиепископије види М. Јанковић, *Епископије и митрополије*, 23–31 и И. Коматина, *Црква и држава*, 279–291.

⁵¹ То су повеље краља Уроша Стонској епископији (Црква Св. Богородице) из око 1252. (*Зборник*, 195–198, бр. 54), краља Милутина Липљанској епископији (манастир Грачаница) из 1315. или 1321. (исто, 499–504, бр. 137) и краља Стефана Дечанског Призренској епископији (Богородица Љевишка) из 1326. (Синиша Мишић, „Хрисовуља краља Стефана Уроша III Призренској епископији”, *Стари српски архив* 8 (2009) 11–36). Наводе из Стонске и Грачаничке повеље, који се тумаче као помени изгубљених оснивачких аката Стефана Немањића за Хумску и Липљанску епархију, свакако не треба прихватати као сигурне потврде да су такви акти заиста и постојали (у првој ауктор каже да је „разумео повељеније” свога оца и „исправио чин епископије хумске” – *Зборник*, 99, бр. 17; уп. Војислав Кораћ, „Седишта двеју западних Савиних епископија: Стон и Превлака”, у: *Свети Сава у српској историји и традицији*, ур. Сима Ђирковић, Београд 1998, 85–86; у другој се општено помињу „хрисовуље прародитеља и родитеља Светој Богородици Грачаничкој, епископији липљанској” – *Зборник*, 103, бр. 19).

⁵² У том смислу поучна су разматрања о формирању дијецеза у Саксонији током 8. и 9. века, која показују да је процес „правног” утемељења нових епископија након више деценија окончан тек крајем 9. столећа, до када су настале оригиналне или фалсификоване повеље којима се регулише њихов статус. О томе између осталог види: Theo Kölzer,

претходно изнете околности, овакво становиште нас доводи до закључка да Стефан Немањић, по свој прилици, не само да није издао документ за Котор, већ ни за манастир Св. арханђела Михаила на Превлаци.

Језгро фалсификата приписаног првовенчаном краљу чини део диспозиције у коме се набрајају села метохије Св. Михаила, сва распоређена у непосредној близини манастира. Према ЦДЈ то су Луштица, Кртоле, Љешевићи, Богдашићи и Кавач; ЕЦ Кавач „додељује” Св. Ђорђу, док уместо њега наводи Брда.⁵³ Манастирски посед на овом подручју, са мање-више истим селима у свом саставу, реконструисан је и на основу старијих извора.⁵⁴ Међутим, у том погледу је посебно занимљив документ познат као „Књига привилегија пет села Збора Св. Михаила”, који је њиховим представницима издао которски кнез и капетан 9. фебруара 1452, када су признали врховну власт Венеције.⁵⁵ У њему се наводе тачно она села која налазимо у попису из примерка ЕЦ.

„Књига привилегија” настала је на крају бурног раздобља у историји Котора и његове околине, када су се у том подручју дешавале крупне политичке промене. Током вишедеценијских превирања, праћених честим

„Die Anfänge der sächsischen Diözesen in der Karolingerzeit”, *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde* 61 (2015) 11–37 (уп. Жарко Вујошевић, „Дипломатика и историографија: пројекат едиције повеља цара Лудвига Побожног и његови резултати”, *Иницијал. Часопис за средњовековне студије* 6 (2018) 210).

⁵³ В. М. Здравковић, „Црква Светог арханђела Михаила”, 27, даје квалитетну карту на којој се може видети положај свих наведених места, осим Кавача – насеља које и данас постоји на око 5 км источно од Михолске превлаке. Назив Луштица, који данас означава полуострво на улазу у Боку которску, у овом списку везује се за село, као што је случај и у другим средњовековним изворима које ћемо поменути.

⁵⁴ Тако Невенка Богојевић-Глушчевић, „Правни режим на непокретностима манастира Св. Михаила на Превлаци у XIV вијеку”, *Бока : зборник радова из науке, културе и умјетности* 25 (2005) 147, према которским нотарским књигама закључује да је метохија у 14. веку обухватала Пасиглав, Брда, Богдашиће, Љешевиће, Луштицу и острво Страдиоте (поред Превлаке, данас познато као Св. Марко, некада као Св. Габријел). Иван Божић, *Немирно Поморје XV века*, Београд 1979, 83–84 помиње Луштицу, Љешевиће, Богдашиће „и део Грбаљског поља око Превлаке”, не наводећи извор (цитирани рад први пут је објављен у: исти, „О пропасти манастира Св. Михаила на Превлаци”, *Анали Филолошког факултета* 7 (1967) 75–82). За сумарни преглед података о поседима Зетске епископије (од средине 14. века митрополије), тј. њеног седишта у манастиру Св. арханђела Михаила, види: М. Мартиновић, *Рукописне књиге*, 24–25.

⁵⁵ „Књига привилегија” сачувана је у препису из 1620, а њен текст у преводу са латинског и италијанског, уз краћи коментар, даје Петар Д. Шеровић, „Књига привилегија ’пет села Збора Св. Михаила’ на Превлаци”, *Историски записи* 8, књ. 11/1–2 (1955) 362–369. И. Божић, *Немирно Поморје*, 84–85, објашњава да је у препису погрешно наведена година 1450, те да је акт могао бити састављен једино у фебруару 1452, када је зетски господар Стефан Црнојевић признао млетачку власт и подстакао становнике Светомихолске метохије да јој се и сами потчине.

сменама власти и оружаним сукобима, у којима су учествовали Которани, зетски господари Балшићи и Црнојевићи, српски деспоти Стефан Лазаревић и Ђурађ Бранковић и Венеција, Котор је признао врховну власт Млетачке републике (1420), пре и после тога постепено овладавши Луштицом, Превлаком и околним подручјем.⁵⁶ Сматра се да су с тим у вези између краја 14. века и 1420. године настали тзв. которски фалсификати, којима је ова комуна настојала да новим господарима „докаже” своје право на управу заузетим областима. Реч је о четири документа приписана српским владарима краљу Радославу, цару Душану (два) и цару Урошу, од којих су три сачувана на италијанском, а један (Душанов) на српском језику.⁵⁷ У овим исправама се границе Светомихољске метохије не наводе детаљно, али је у свим италијанским верзијама наглашено да се Луштица са околином, као посед „Цркве Св. арханђела”, додељује, тј. потврђује Котору (у српској су само наведени „Црква Архангелова”, Луштица, Пасиглав и Кртоле), и то на основу старијих привилегија, међу њима и једне зетског краља Ђорђа. У групи которских фалсификата, дакле, нема помена повеље Стефана Немањића.

Према томе, ова кривотворина могла је настати једино у манастиру Св. Михаила, вероватно као одговор на покушаје Которана да њиме овладају. У то време обитељ на Превлаци је постепено пропадала, да би између 1430. и 1440. коначно запустела.⁵⁸ У борби за опстанак и

⁵⁶ Детаљније о овим сукобима и политичким променама: И. Божић, „Село Богдашићи”, 86–91 и исти, *Немирно Поморје*, 87–88.

⁵⁷ Издања: *Зборник*, 119–121, бр. 24 (Радослав; посебну расправу о овом документу, сачуваном у два примерка са датумима 1230. и 1250, објавио је Милош Антоновић, „Повеља краља Радослава и манастир Св. Михаила на Превлаци”, у: *Краљ Владислав и Србија XIII века*, ур. Тибор Живковић, Београд 2003, 107–114); Сима Ћирковић, „Повеља цара Стефана Душана о границама Котора”, *Стари српски архив* 10 (2011) 37–59 (Душан 1351, документ на италијанском у два примерка; издање уз дипломатички коментар); Franz Miklosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Wien 1858, 149–152 (Душан 1351, документ на српском); Franjo Rački, „Prilozi za sbirku srbskih i bosanskih listina”, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 1 (1867) 146–148 (цар Урош 1355). О которским фалсификатима писао је још С. Станојевић, „Студије XXV”, 26–32 (помиње само документе Стефана Немањића и Душана). О времену и околностима настанка ових исправа види: Милош Антоновић, *Град и жупа у Зетском приморју и северној Албанији у XIV и XV веку*, Београд 2003, 208, Ђ. Бубало, „Стефан Првовенчани и Радослав”, 211 и С. Ћирковић, „Повеља цара Стефана Душана”, 49, 52.

⁵⁸ Историју пропадања Св. арханђела Михаила расветлио је И. Божић, *Немирно Поморје*, 87–90, аргументовано одбацивши легенду о тровању манастирске сабраће и млетачком рушењу 1452 (исто, 83–84). Вероватно у вези са кризом обитељи на Превлаци, седиште Зетске митрополије пренето је око 1400. године у манастир Пречисте Крајинске на Скадарском језеру: Марија Јанковић, „Саборне цркве зетске епископије и митрополије у средњем веку”, *Историјски часопис* 31 (1984) 200–202; иста, *Епископије и митрополије*,

очување самосталности састављен је фалсификат који је ауторитетом првог немањићког краља, уз потврду цара Душана изричито поменуто у верзији ЕЦ, требало да заштити постојећу манастирску метохију – исту ону која 1452. наступа у „Књизи привилегија”, тада већ као „збор” који коначно долази под управу Котора. Као *terminus post quem* за настанак тог документа требало би узети годину 1396, када су Которани први пут овладали Луштицом и Превлаком, што се уклапа и у налаз Ивана Божића према коме се село Богдашићи, поменуто у обе верзије текста у ЦЈБ и ЕЦ, у которској грађи под тим именом јавља тек крајем 14. века.⁵⁹ *Terminus ante quem* била би трећа или четврта деценија 15. столећа, када је манастир престао да постоји. Фалсификатори су притом у време тобожњег ауктора Стефана Немањића пројектовали њима савремено стање у виду састава манастирске метохије, а можда и помена његовог старешине Арсенија, у позним преписима представљеног као „архијереј” (ЦЈБ, ред 20) и чак „патријарх” (ЕЦ, ред 13), с обзиром на то да је једини средњовековни зетски владика (од средине 14. века као митрополит) са тим именом у изворима посведочен управо почетком 15. столећа.⁶⁰

Тежи је случај са тумачењем дипломатичког и хронолошког контекста дела диспозиције који се односи на манастир Св. Ђорђа код Пераста и његов посед. У обе верзије нашег фалсификата истиче се да је Стефан Немањић основао и ту обитељ, доделио јој поседе и обавезао Пераштане да их чувају. ЦЈБ наводи осам села углавном у ближем приобаљу Тиватског, Рисанског и Которског залива (ред 28–31): то су најпре на западној страни Бијела, Јошица, Доњи Морињ, Липци и вероватно Барна (према ЕЦ Бабиња), затим на северу Леденице изнад Рисна и коначно Столив и Мрчевац на полуострву Врмац. У ЕЦ (ред 20–24) налазимо списак са истим редоследом топонима, уз додатак села Кавач и Тиват на крајњем југу и западу Врмца.⁶¹ Из историје опатије, коју

96–97, 169. Закључке историчара о судбини Св. Михаила потврђују и археолошки налази. Захваљујући њима се међу узроке пропадања, поред нестабилне политичке ситуације, могу убројати и земљотреси који су крајем 14. и у првој половини 15. века у више наврата погодили ово подручје. О томе види В. М. Здравковић, „Црква Светог арханђела Михаила”, 41–44.

⁵⁹ И. Божић, „Село Богдашићи”, 83, 86–88.

⁶⁰ М. Јанковић, *Епископије и митрополије*, 133–139 (уп. М. Мартиновић, *Рукописне књиге*, 25–28). На основу изворних података може се закључити да је најшири могући хронолошки оквир Арсенијевог столовања био између 1396. и 1417. године.

⁶¹ Сва ова насеља, осим једног, постоје и данас и могу се лако убицирати (нека од њих приказана су на карти у В. М. Здравковић, „Црква Светог арханђела Михаила”, 27). Непозната је једино Барна/Бабиња, која се, судећи по редоследу набрајања, вероватно налазила уз северозападну обалу Рисанског залива.

на основу изворног материјала претежно из Котора и Пераста детаљно приказује Павао Буторац, тешко је реконструисати њен посед у средњем веку. У сваком случају, не постоји веродостојна грађа која би потврдила спискове села из ЦЉ и ЕЦ.⁶²

Према расположивим подацима манастир Св. Ђорђа (заправо његов опат) први пут је поменут 1166. године, приликом посвете катедралне цркве у Котору. Том граду су током средњег века припадали и опатија и општина Пераст.⁶³ Фалсификат приписан Стефану Немањићу Павао Буторац доводи у везу са знатно каснијим настојањима Пераштана да се заједно са манастиром ослободе которског патроната. Закључује да су управо они саставили ову кривотворину за потребе парнице пред млетачким властима из 1633/34. године, у којој је и пресуђено у њихову корист. Документ је коришћен и средином 18. века током спора око земљишта близу Столива, овог пута без успеха. Том приликом је сачињен и један од италијанских превода (види нап. 15).⁶⁴

Наведени подаци и тумачења требало би да значе да део диспозитива о Св. Ђорђу нашег документа можда уопште не потиче из средњег века. Поставља се питање када и како је дошло до спајања двеју лажних исправа о Св. арханђелу Михаилу на Превлаци и Св. Ђорђу код Пераста. То се могло догодити тако што је познији фалсификат настао и придодат ранијем током 16. века у бокелској средини. На такав опрезан закључак прећутно упућује чињеница да се ова компилација не налази у старијем *Цетињском љетопису* (данас чуваном у Одеси), датованом управо у то столеће, где би се, с обзиром на хронолошке оквире грађе, њено присуство очекивало пре него у зборнику истог назива из 18. века, у коме је нашла своје место (види нап. 2). Заједнички фалсификат је најкасније у првим деценијама 17. века доспео у манастир Милешеву, где је послужио као предлог за нови документ, познат у две верзије сачуване у цетињским

⁶² Историја манастира објављена је у три наставка: Р. Butorac, „Опатија св. Јурја”, *Bogoslovska smotra* 16/2–4 (1928). У свесци 4 на стр. 401–402 (нап. 303) и стр. 407–408 (нап. 335) наведени су поседи из година 1689. и 1745. Од тамо поменутих топонима само је мањи број (по четири) познат из спискова ЦЉ и ЕЦ.

⁶³ О оснивању опатије и њеној раној историји: Р. Butorac, „Опатија св. Јурја”, *Bogoslovska smotra* 16/2, 162–168; о которској управи током 15. века од успостављања врховне власти Венеције: исто, 180–192.

⁶⁴ О околностима настанка фалсификата и његовом коришћењу у парницама: Р. Butorac, „Опатија св. Јурја”, *Bogoslovska smotra* 16/2, 164–166 (аутор је анализирао документ према препису Трифона Смећа из 1806 – види нап. 15 и 17); детаљно о спору из 1633/34, током којег су се Пераштани између осталог позивали на тобожњу повељу Стефана Немањића, а Которани на један од фалсификата приписаних цару Душану: исто, *Bogoslovska smotra* 16/3, 293–300. У исходу парнице патронат над опатијом преузео је млетачки сенат.

зборницима ЦЈ и ЕЦ. Новонастала милешевска компилација излаже и кратку историју ове немањићке задужбине, наводећи да се у њој налазе повеље за два приморска манастира. Исказ је у ЦЈ нешто јаснији (ред 45–53): преписивач је нашао повељу (повеље?) за Св. Михаила и Св. Ђорђа, коју је „свети краљ Стефан” (првобитно) предао „Архиепископији на Превлаци”. У ЕЦ ове околности нису наведене (после кратке лакуне у 32. реду помиње се само „Црква Св. Ђорђа”), али се наглашава да је „то све” потврдио цар Стефан (ред 35–36) и на крају додаје да је „русовол” оверен („печаћен”) по налогу милешевског игумана Василија.

Живе везе манастира Милешеве са Зетом и њеним приморјем потврђене су изворном грађом у више наврата и континуирано, нарочито у доба османске власти на тим подручјима. Тако су у кризним периодима делови милешевске ризнице преношени на југ, посебно након 1688, када је ова обитељ „уништена”, а њене драгоцености „дефинитивно размештене”, неке од њих у Савину и Цетињски манастир.⁶⁵ Чини се да наши фалсификати представљају додатну потврду тих веза, нарочито са Перастом и Св. Ђорђем с обзиром на поменуто улогу фабрикованог документа у спору са Котором из 1633/34, чију је доказну снагу требало да потврди милешевски печат.⁶⁶ По свој прилици је у то време сачињена исправа коју смо назвали милешевском компилацијом. Пренета у ЕЦ, она је садржала наводну потврду цара Душана ранијих повеља Стефана Немањића за Св. Михаила и Св. Ђорђа, уз додатке у виду историјске наратије.

Сигуран *terminus ante quem*, а можда чак и година настанка милешевске компилације, може се одредити на основу белешке о овери тог „русовола” (ЕЦ, ред 38–41) у време игумана Василија. Познат је манастирски старешина тог имена са титулом архимандрита, који је службовао у два наврата: од 1632. до 1635. и од 1638. до 1652.⁶⁷ Раније

⁶⁵ Дејан Медаковић, „Ризница манастира Милешеве. Прилог реконструкцији”, у: *Милешева у историји српског народа*, ур. Војислав Ј. Ђурић, Београд 1987, 225, 227, 229. У току Морејског рата (1684–1699) страдао је и манастир Тврдош, у који су у међувремену пренети неки артефакти из милешевске ризнице. Међу њима и повеље краља Уроша I и деспота Стефана Лазаревића, које су тада доспеле у Савину: Ђорђе Бубало, „Средњовековне повеље у архиву манастира Савине”, *Историјски часопис* 49 (2002) 114.

⁶⁶ Аутентичност тог печата истицана је и током парнице из 1754 (Р. Вуторас, „Оратја св. Јурја”, *Bogoslavska smotra* 16/2, 165–166). Уп. и могућу одредбу о узајамним обавезама двају манастира, пренету у препису ЈБ (види нап. 31).

⁶⁷ Драган Р. Николић, „Игумани и архимандрити манастира Милешеве од 13. до 19. века”, *Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића* 25 (Пријепоље 2011) 76–77. Податак о боравку архимандрита Василија 1647. године у Русији, где је са неколицином сабраће тражио материјалну помоћ за свој манастир: *Грађа за српску историју из руских архива*

смо напоменули да су уз ову белешку сачувани и неки хронолошки подаци (види нап. 33). Уз препис у ЕЦ другом оловком (у новије време?) уписана је година 7206, погрешно преведена у 1694 (треба 1698), док се у препису ТС каже да је документ „ваобразио” (= уобличио, саставио) „игуман милешевски Василије јеромонах” 13. јуна 1633.⁶⁸ Управо се тај датум може довести у везу са спором између Пераштана и Которана, када су ови први венецијанским властима као доказ поднели фалсификат, чија је „аутентичност” наводно потврђена у Милешеви.⁶⁹ Ови подаци дозвољавају претпоставку о настанку милешевске компилације за потребе поменуте парнице, при чему разлике у познатим преписима (ЈБ, ТС, ЕЦ, ЦЈ) упућују на закључак да је после (а можда и пре) 1633. постојало више примерака овог документа.⁷⁰

Иако је саставио фиктивни документ Стефана Немањића за манастире Св. Михаила и Св. Ђорђа, преписивач из Милешеве оставио је драгоцен податак о једној стварној, али у међувремену изгубљеној исправи. То је оснивачка повеља ктитора Владислава Немањића за његову задужбину, чије је постојање стицајем околности изричито поменуто само у нашој компилацији.⁷¹ Она наглашава и да је ауктор Милешеви даровао „70 села”, пописаних „у царском хрисовуљу са границама” (ЦЈ,

и библиотека, прир. Стеван М. Димитријевић, *Споменик Српске краљевске академије* 53 (1922) 157–158.

⁶⁸ Уз наведени датум дати су и следећи хронолошки елементи: индикт (тачно), Сунчев круг (нетачно), Месечев круг (тачно), епакте (без бројне вредности). У препису ЈБ такође је наведена 1633. година (додуше, преведена из 7142, док у ТС стоји 7141, која одговара датуму 13. јуни).

⁶⁹ Р. Вутогас, „Опатја св. Јурја”, *Bogoslovska smotra* 16/2, 164–165.

⁷⁰ Тако Андрија Змајевић у свом делу познатом под називом *Љетопис црковни* из 1675. истиче да у „Милошевском манастиру” постоје „књиге” Стефана Немањића, из којих се „види” да је он подигао Цркву Св. Ђорђа (З. Бојовић, „Милешева у старим летописима”, 86–87). Јулије Баловић око 1742. изгледа сведочи о само једном примерку (исто, 89), док је податак о парници из 1754 (види нап. 66) последња позната вест о присуству компилације о Св. Михаилу на Превлаци и Св. Ђорђу код Пераста у манастиру Милешеви.

⁷¹ Старија и новија тумачења о времену градње и осликавања Милешеве, према којима је Владислав цркву подигао као удеони господар области у средњем Полимљу, а за живота свог брата краља Радослава, преноси Ђ. Бубало, *Српска земља и поморска*, 135–136. „Хрисовуља краља Стефана Владислава манастиру Милешеви” увршћена је у *Зборник*, 169, бр. 42, као изгубљени документ, и то на основу наводног помена у повељи краља Уроша I манастиру Св. Николе у Хвосну из 1276/77(?). Ипак, рекли бисмо да се овде у најбољем случају ради само о посредном помену, пошто се у редовима 14 и 15 Урошевог документа каже да „храм Вазнесења на месту званом Милешева... украшен божанственим красотами и селима и Власима” ктитор предаје њему на старање. За разлику од овог уопштеног исказа, састављач милешевске компилације наводи конкретан документ и обавештава о делу његовог садржаја.

ред 42–45). И док ЕЦ само помиње „русовол” за Милешеву (као и попис 70 села, ред 30–31), редактор верзије сачуване у ЦЈЛ наглашава да ту (оснивачку) повељу није нашао (ред 45).⁷² Ова околност нас уверава да ЕЦ преноси старије варијанте фалсификата, оне које су настале пре 1688, када је манастир претрпео најтеже страдање и најкасније том приликом уништен и оригинал Владислављеве повеље.⁷³ С друге стране, млађа верзија компилације, у којој се констатује одсуство милешевске исправе, нашла се у ЦЈЛ.

Најмлађи слој компилацији је додао архимандрит и владика Василије Петровић Његош, када ју је средином 18. века преписао у ЦЈЛ. У том примерку постоје три пасажа којих нема у ЕЦ: тврдња да је Стефан Немањић у Котору подигао и трећу цркву (Св. Луке), као и утврђења и палате (ред 14–17); исказ о Стефановом упокојењу и његовим моштима (ред 34–38); тврдња да је Стефан своју повељу (повеље?) предао „Цркви архистратига Михаила”, уз завршне формуле у виду наредбе о чувању и апрекације (ред 51–55). Не можемо са сигурношћу рећи да сва три додатка потичу од Василија Петровића, али за један од њих то је веома извесно. Реч је о краткој наравици о Стефановој смрти, употпуњеној обавештењем „и данас му свете мошти почивају у Студеници”. Управо околност да се ради о „најчешће преношеној и пресељаваној српској реликвији” (Даница Поповић) пружа могућност да се одреди хронолошки оквир у коме је настала ова белешка.⁷⁴ Први пут од 13. столећа мошти су се у Студеници поново нашле крајем 17. или почетком 18. века и тамо остале до 1790. године, што је и период коме припада Василијево „данас”.⁷⁵

⁷² Додуше, у ЕЦ одмах после исказа о пописаних 70 села следи оштећено место које се (делом?) може реконструисати само на основу издања преписа ЈБ. Ипак, чини нам се да је лакуна у тексту премала да би у њу стала изјава слична оној из ЦЈЛ.

⁷³ О страдањима манастира у више наврата, почев од 1594, види: Д. Медаковић, „Ризница манастира Милешеве”, 223, 225, 228. Временски однос између предлога ЦЈЛ и ЕЦ можда би се могао утврдити и на основу хронологије појаве микротопонима којима је у преписима означен положај Богородичине цркве у Котору: „Црногорска врата” (ЦЈЛ, ред 14) и „Парило” (ЕЦ, ред 10).

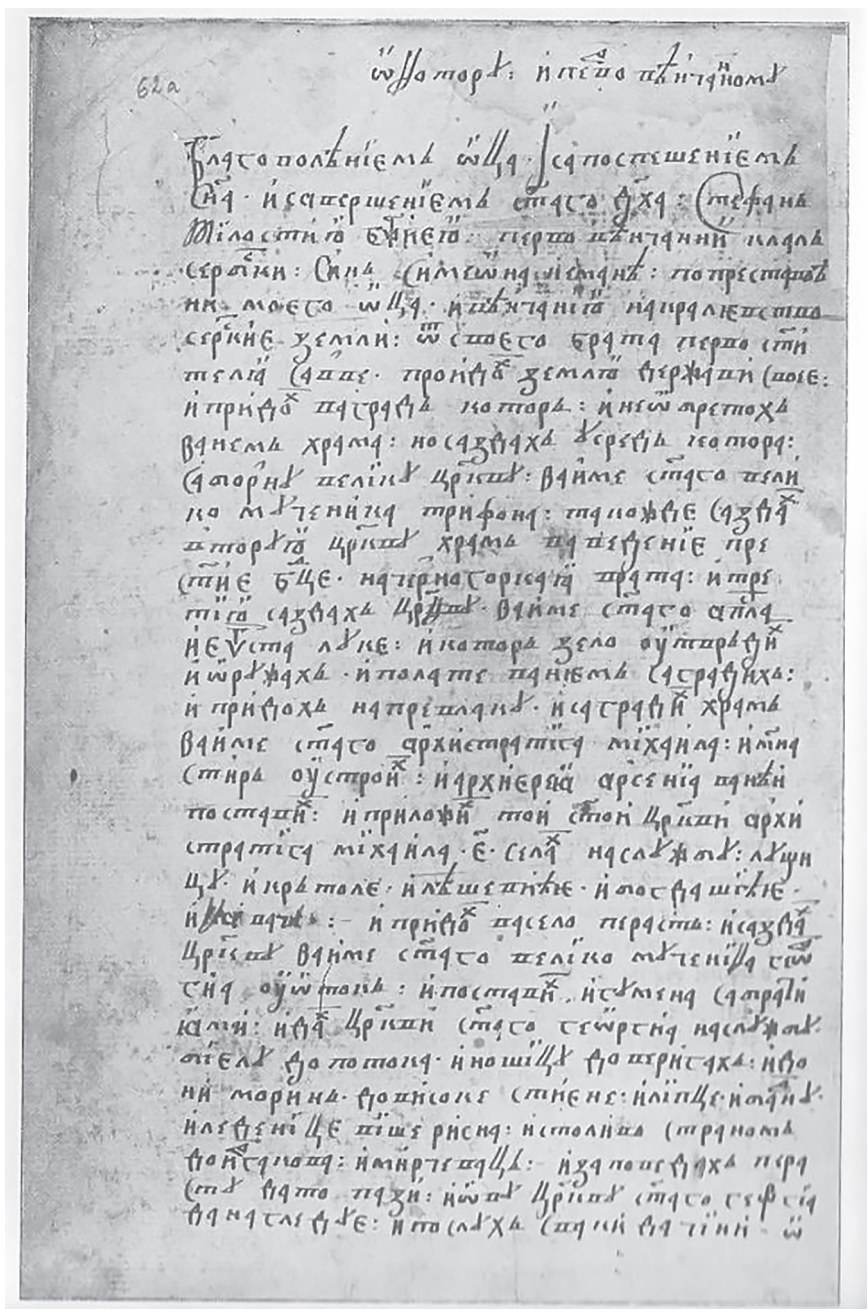
⁷⁴ О култу Стефана Првовенчаног види: Даница Поповић, „Када је краљ Стефан Првовенчани уврштен у светитељ? Прилог проучавању владарске ’канонизације’ у средњовековној Србији”, *Зборник радова Византолошког института* 50/2 (2013) 573–585 (за литературу о историји преноса моштију: исто, 574, нап. 2).

⁷⁵ Леонтије Павловић, *Култови лица код Срба и Македонаца (Историјско-етнографска расправа)*, Смедерево 1965, 53–54, наводи да су мошти враћене у Студеницу 1701, док Мирјана Шакота, *Студеничка ризница*, Београд 1988, 68, сматра да се то догодило 1696. године (о новом пресељењу 1790. исто, 74–75). Иако у литератури није забележено да је Василије на својим путовањима посетио и Милешеву, можда не би требало искључити ни ту могућност (посета Милешеву могла се догодити 1750, када је изгледа преко османске

*

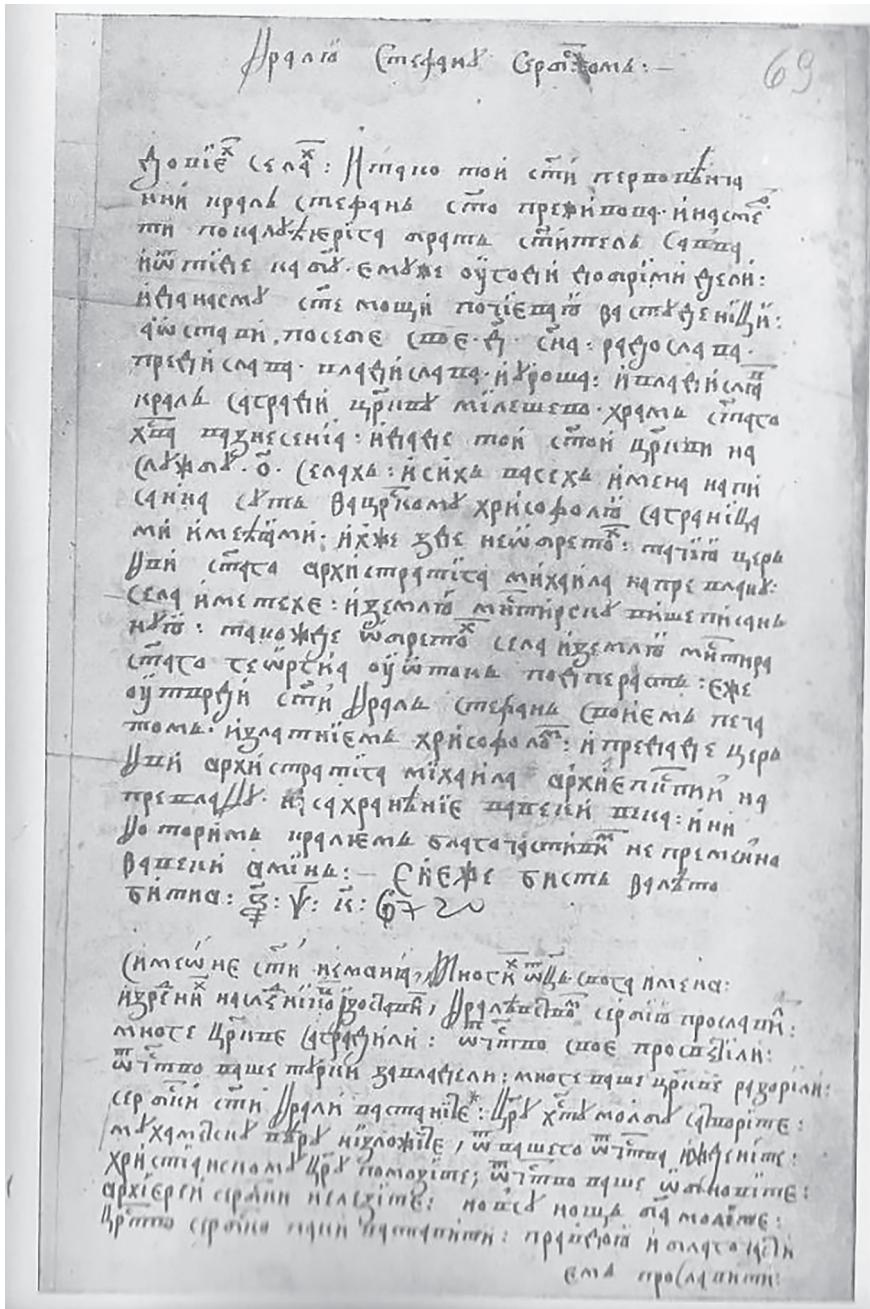
У завршном осврту на анализу преписа наводне повеље Стефана Немањића у цетињским зборницима ЦЈБ и ЕЦ можемо рећи да нам је она донела неколико занимљивих налаза, као и закључака изнетих са различитим степеном сигурности. Првовенчани краљ није издао повељу за град Котор, а по свој прилици то није учинио ни за манастир Св. арханђела Михаила на Превлаци, нити за манастир Св. Ђорђа код Пераста. Њему приписани фалсификати за ове две обитељи настали су у различито време и са различитим мотивима. Светомихољска кривотворина би требало да потиче с краја 14. или из првих деценија 15. столећа, када је овај манастир настојао да сачува сопствену и самосталност своје метохије од (на крају успешних) настојања Которана да њима овладају. Фабрикат о Св. Ђорђу вероватно је настао касније, изгледа током 16. и најкасније првих деценија 17. века, када је, уклопљен у заједнички фалсификат за оба манастира, доспео у Милешеву. Тамо је 1633. године, у вези са парницом између Пераста и Котора, настао документ који смо назвали милешевском компилацијом. Он је током наредног периода био преписан у више верзија. Текстови у цетињским зборницима преносе најстарију, која се у виду наводне потврде цара Душана нашла у ЕЦ, и најмлађу, која је коначно уобличена тек у 18. веку, када ју је Василије Петровић Његош унео у ЦЈБ.

територије ишао у Срем – уп. Г. Станојевић, *Митрополит Василије*, 97). У том случају, од њега би могла да потиче и белешка да у манастиру „није нашао” Владислављеву оснивачку повељу (о обнови и новим страдањима ове обитељи током 18. века види: Д. Медаковић, „Ризница манастира Милешеве”, 223).

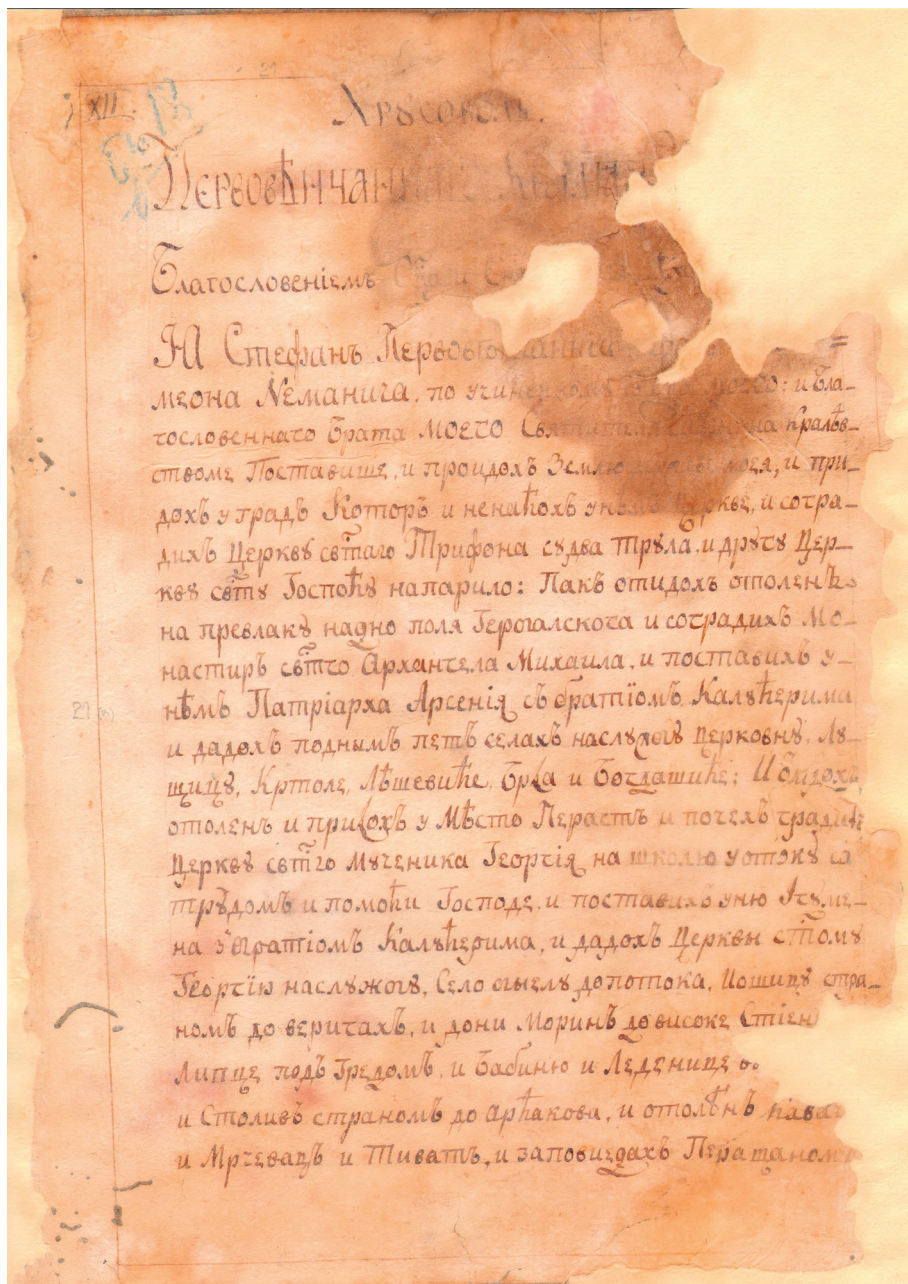

Слика 1а. Текст из Цетињског летописа

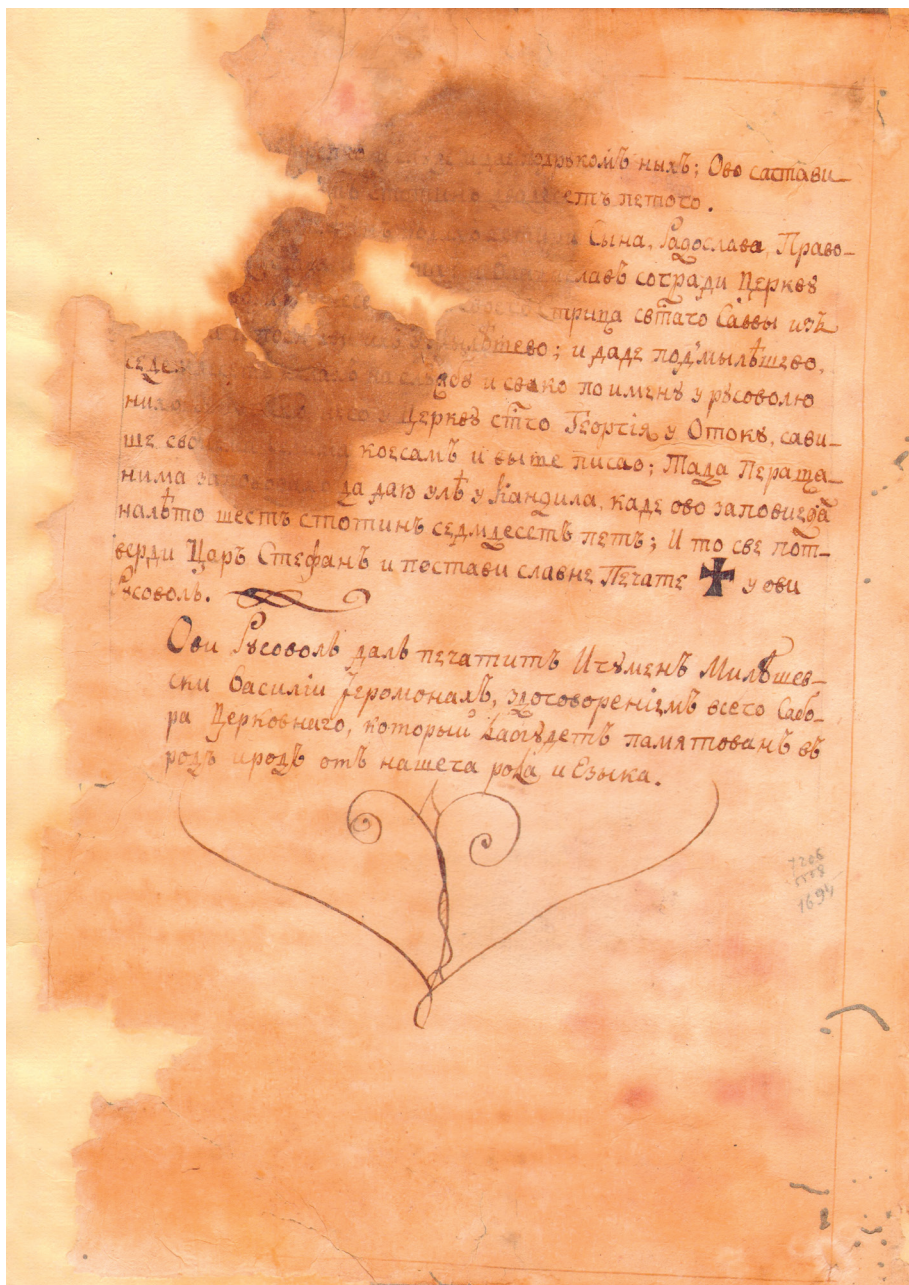
(снимак из публикације Цетињски летопис, прир. Нико С. Мартиновић, Цетиње 1962).

Слика 16. Текст из Цетињског летописа (снимак из публикације Цетињски летопис, прир. Нико С. Мартиновић, Цетиње 1962).

Слика 2а. Текст из копијалне књиге *Епоха Црнојевића* (снимак АБО НМЦГ)

Слика 26. Текст из копијалне књиге *Епоха Црнојевића* (снимак АБО НМЦГ)

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Објављени извори – Published Primary Sources

- Crnogorski anali ili Cetinjski ljetopis*, prir. Božidar Šekularac, Cetinje 1996.
- Die Urkunden Ludwigs des Frommen II (MGH Diplomata Karolorum II)*, hgg. von Theo Kölzer, Wiesbaden 2016.
- Miklosich, Franz, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Wien 1858.
- Rački, Franjo, „Prilozi za sbirku srbskih i bosanskih listina”, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 1 (1867) 124–163.
- Аналисти, хроничари, биографи. Књижевност Црне Горе од XII до XIX вијека*, књ. 10, прир. Милош Милошевић, Цетиње 1996. [*Analisti, hroničari, biografii. Književnost Crne Gore od XII do XIX vijeka*, књ. 10, прир. Miloš Milošević, Cetinje 1996]
- Вујошевић, Жарко, „Повеља престолонаследника Стефана Уроша (Дечанског) манастиру Врањини”, *Иницијал. Часопис за средњовековне студије* 11 (2023) 191–213. [Vujošević, Žarko, „Povelja prestolonaslednika Stefana Uroša (Dečanskog) manastiru Vranjini, *Inicijal. Časopis za srednjovekovne studije* 11 (2023) 191–213]
- Грађа за српску историју из руских архива и библиотека*, прир. Стеван М. Димитријевић, *Споменик Српске краљевске академије* 53 (1922) 1–329. [*Građa za srpsku istoriju iz ruskih arhiva i biblioteka*, прир. Stevan M. Dimitrijević, *Spomenik Srpske kraljevske akademije* 53 (1922) 1–329]
- Данило Други, *Животи краљева и архиепископа српских. Службе*, прир. Гордон Мак Данијел и Дамњан Петровић, Београд 1988. [Danilo Drugi, *Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih. Službe*, прир. Gordon Mak Danijel i Damnjan Petrović, Beograd 1988]
- Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника I*, прир. Владимир Мошин, Сима Ћирковић и Душан Синдик, Београд 2011. [*Zbornik srednjovekovnih ćirilichkih povelja i pisama Srbije, Bosne i Dubrovnika I*, прир. Vladimir Mošin, Sima Ćirković i Dušan Sindik, Beograd 2011]
- Мартиновић, Милена, „Један рукопис из збирке докумената Епоха Црнојевића Народног музеја Црне Горе на Цетињу”, *Археографски прилози* 41 (2019) 87–130. [Martinović, Milena, „Jedan rukopis iz zbirke dokumenata Epoha Crnojevića Narodnog muzeja Crne Gore na Cetinju”, *Arheografski prilozi* 41 (2019) 87–130]
- Мартиновић, Милена, *Рукописне књиге манастира Рођења Пресвете Богородице на Цетињу*, Цетиње 2023. [Martinović, Milena, *Rukopisne knjige manastira Rođenja Presvete Bogorodice na Cetinju*, Cetinje 2023]

- Мишић, Сениша, „Хрисовуља краља Стефана Уроша III Призренској епископији”, *Стари српски архив* 8 (2009) 11–36. [Mišić, Siniša, „Hrisovulja kralja Stefana Uroša III Prizrenskoj episkopiji”, *Stari srpski arhiv* 8 (2009) 11–36]
- Порчић, Небојша, *Документи српских средњовековних владара у дубровачким збиркама: доба Немањића*, Београд 2017. [Porčić, Nebojša, *Dokumenti srpskih srednjovekovnih vladara u dubrovačkim zbirkama: doba Nemanjića*, Beograd 2017]
- Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, прир. Љиљана Јухас-Георгиевска и Томислав Јовановић, Београд 1999. [Stefan Prvovenčani, *Sabrana dela*, прир. Ljiljana Juhas-Georgievska i Tomislav Jovanović, Beograd 1999]
- Ђирковић, Сима, „Повеља цара Стефана Душана о границама Котора”, *Стари српски архив* 10 (2011) 37–59. [Ćirković, Sima, „Povelja cara Stefana Dušana o granicama Kotora”, *Stari srpski arhiv* 10 (2011) 37–59]
- Цетињски љетопис*, прир. Нико С. Мартиновић, Цетиње 1962. [*Cetinjski ljetopis*, прир. Niko S. Martinović, Cetinje 1962] (увод уз фототипско издање доступан је и на веб-страници: https://www.rastko.rs/rastko-cg/povijest/nmartinovic-letopis_c.html)
- Цетињски љетопис*, прир. Божидар Шекуларац, Цетиње 1993. [*Cetinjski ljetopis*, прир. Božidar Šekularac, Cetinje 1993]
- Шекуларац, Божидар, *Дукљанско-зетске повеље*, Титоград 1987. [Šekularac, Božidar, *Dukljansko-zetske povelje*, Titograd 1987]
- Шеровић, Петар Д., „Књига привилегија ’пет села Збора св. Михаила’ на Превлаци”, *Историски записи* 8, књ. 11/1–2 (1955) 362–369. [Šerović, Petar D., „Knjiga privilegija, ’pet sela Zbora sv. Mihaila’ na Prevlaci”, *Istoriski zapisi* 8, knj. 11/1–2 (1955) 362–369]

Литература – Secondary Works

- Butorac, Pavao, „Opatija sv. Jurja kod Perasta”, *Bogoslovska smotra* 16/2–4 (1928) 161–192; 273–304; 401–430.
- Čanak-Medić, Milka i Zorica Čubrović, *Katedrala Svetog Tripuna u Kotoru. Istorija, arhitektura, arhitektonska plastika i liturgijski nameštaj*, Kotor 2010.
- Gelcich, Giuseppe, *Memorie storiche sulle Bocche di Cattaro*, Zara 1880.
- Härtel, Reinhard, „Historisches Denken bei mittelalterlichen Fälschern”, in: *Falsos y falsificaciones de documentos diplomáticos en la Edad Media*, ed. Angel Canellas López, Zaragoza 1991, 87–121.
- Härtel, Reinhard, „Klöstergründungen und historische Erinnerung”, *Annali dell’Istituto storico italo-germanico in Trento* 26 (2000) 409–426.
- Kölzer, Theo, „Die Anfänge der sächsischen Diözesen in der Karolingerzeit”, *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde* 61 (2015) 11–37.
- Korać, Vojislav, „Ostaci manastira Sv. Arhandela Mihaila na Prevlaci”, *Starinar* 51 (2001) 135–170.

- Martinović, Jovan J., „Najstarije sakralne građevine u Kotoru”, u: *Dvanaest vjekova Bokeljske mornarice*, ur. Jovan J. Martinović, Kotor 2010, 191–202.
- Stjepčević, Ivo, *Katedrala Sv. Tripuna u Kotoru*, Split 1938 – прештампаано као прилог у часопису *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 51 (Split 1930–1934) 1940. и у: *Arhivska istraživanja Boke Kotorske*, Perast 2003, 11–105.
- Vujošević, Žarko i Nebojša Porčić, „Die Urkundenproduktion im mittelalterlichen Serbien: Ein Zusammenspiel westlicher, byzantinischer und einheimischer Traditionen”, in: *Documents and Chanceries between West and East* (Proceedings of the 16th congress of the Commission internationale de diplomatique), eds. Andrea Stieldorf, Frédéric Bauden & Adam Kosto, *Archiv für Diplomatik Beiheft* 20 (2024) – у штампани.
- Zagarčanin, Mladen, „O nekim rezultatima novih arheoloških istraživanja na Prevlaci kod Tivta”, *Istorijski zapisi* 89/3–4 (2016) 45–85.
- Živković, Valentina, „Kotor, Crkva Sv. Marije Koledate”, u: *Leksikon likovne umjetnosti Crne Gore* 1/I, ur. Niko Martinović, Podgorica 2021.
- Антоновић, Милош, *Град и жупа у Зетском приморју и северној Албанији у XIV и XV веку*, Београд 2003. [Antonović, Miloš, *Grad i župa u Zetskom primorju i severnoj Albaniji u XIV i XV veku*, Beograd 2003]
- Антоновић, Милош, „Повеља краља Радослава и манастир Св. Михаила на Превлаци”, у: *Краљ Владислав и Србија XIII века*, ур. Тибор Живковић, Београд 2003, 107–114. [Antonović, Miloš, „Povelja kralja Radoslava i manastir Sv. Mihaila na Prevlaci”, u: *Kralj Vladislav i Srbija XIII veka*, ur. Tibor Živković, Beograd 2003, 107–114]
- Богојевић-Глушчевић, Невенка, „Правни режим на непокретностима манастира Св. Михаила на Превлаци у XIV вијеку”, *Бока : зборник радова из науке, културе и умјетности* 25 (2005) 147–163. [Bogojević-Gluščević, Nevenka, „Pravni režim na nepokretnostima manastira Sv. Mihaila na Prevlaci u XIV vijeku”, *Boka: zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti* 25 (2005) 147–163]
- Божић, Иван, *Немирно Поморје XV века*, Београд 1979. [Božić, Ivan, *Nemirno Pomorje XV veka*, Beograd 1979]
- Божић, Иван, „Превлака – Тумба”, *Зборник Филозофског факултета у Београду* 7/1 (1963) 197–211. [Božić, Ivan, „Prevlaka – Tumba”, *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu* 7/1 (1963) 197–211]
- Божић, Иван, „Село Богдашићи у средњем веку”, *Историски часопис* 7 (1957) 83–121. [Božić, Ivan, „Selo Bogdašići u srednjem veku”, *Istoriski časopis* 7 (1957) 83–121]
- Бојовић, Злата, „Милешева у старим летописима и хроникама”, у: *Осам векова манастира Милешева*. Зборник радова II, ур. Петар Влаховић, Милешева–Београд 2013, 81–91. [Bojović, Zlata, „Mileševa u starim letopisima i hronikama”, u: *Osam vekova manastira Mileševa. Zbornik radova* II, ur. Petar Vlahović, Mileševa–Beograd 2013, 81–91]
- Бубало, Ђорђе, „Да ли су краљ Стефан Првовенчани и његов син Радослав били савладари?”, *Зборник радова Византолошког института* 46 (2009) 201–229. [Bubalo,

- Đorđe, „Da li su kralj Stefan Prvovenčani i njegov sin Radoslav bili savladari?“, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 46 (2009) 201–229]
- Бубало, Ђорђе, „Још једном о години смрти краља Стефана Првовенчаног“, у: *Стефан Првовенчани и његово доба*, ур. Ивана Коматина, Београд 2020, 99–118. [Bubalo, Đorđe, „Još jednom o godini smrti kralja Stefana Prvovenčanog“, u: *Stefan Prvovenčani i njegovo doba*, ur. Ivana Komatina, Beograd 2020, 99–118]
- Бубало, Ђорђе, „Средњовековне повеље у архиву манастира Савине“, *Историјски часопис* 49 (2002) 93–122. [Bubalo, Đorđe, „Srednjovekovne povelje u arhivu manastira Savine“, *Istorijski časopis* 49 (2002) 93–122]
- Бубало, Ђорђе, *Српска земља и поморска у доба владавине Немањића I, Од Сабора у Расу до Сабора у Дежеву*, Београд 2016 [Bubalo, Đorđe, *Srpska zemlja i pomorska u doba vladavine Nemanjića I, Od Sabora u Rasu do Sabora u Deževu*, Beograd 2016]
- Вујошевић, Жарко, „Дипломатика и историографија: пројекат едиције повеља цара Лудвига Побожног и његови резултати“, *Иницијал. Часопис за средњовековне студије* 6 (2018) 203–211. [Vujošević, Žarko, „Diplomatika i istoriografija: projekat edicije povelja cara Ludviga Pobožnog i njegovi rezultati“, *Inicijal. Časopis za srednjovekovne studije* 6 (2018) 203–211]
- Здравковић, Владан М., „Црква Светог арханђела Михаила на Превлаци код Тивта. Архитектонска студија“, *Саопштења* 52 (2020) 25–46. [Zdravković, Vladan M., „Crkva Svetog arhangelâ Mihaila na Prevlaci kod Tivta. Arhitektonska studija“, *Saopštenja* 52 (2020) 25–46]
- Јанковић, Марија, *Епископије и митрополије Српске цркве у средњем веку*, Београд 1985. [Janković, Marija, *Episkopije i mitropolije Srpske crkve u srednjem veku*, Beograd 1985]
- Јанковић, Марија, „Саборне цркве зетске епископије и митрополије у средњем веку“, *Историјски часопис* 31 (1984) 199–204. [Janković, Marija, „Saborne crkve zetske episkopije i mitropolije u srednjem veku“, *Istorijski časopis* 31 (1984) 199–204]
- Коматина, Ивана, *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, Београд 2016. [Komatina, Ivana, *Crkva i država u srpskim zemljama od XI do XIII veka*, Beograd 2016]
- Кораћ, Војислав, „Седишта двеју западних Савиних епископија: Стон и Превлака“, у: *Свети Сава у српској историји и традицији*, ур. Сима Ћирковић, Београд 1998, 85–91. [Korać, Vojislav, „Sedišta dveju zapadnih Savinih episkopija: Ston i Prevlaka“, u: *Sveti Sava u srpskoj istoriji i tradiciji*, ur. Sima Ćirković, Beograd 1998, 85–91]
- Мартиновић, Милена, „Два Цетињска летописа“, у: *Зетски господари Црнојевићи и везири Бушатлије (XIV вијек – 1830. г.)*, ур. Васиљ Јововић, Цетиње 2019, 345–356 [Martinović, Milena, „Dva Cetinjska ljetopisa“, u: *Zetski gospodari Crnojevići i veziri Bušatlije (XIV vijek – 1830. g.)*, ur. Vasilj Jovović, Cetinje 2019, 345–356]
- Медаковић, Дејан, „Ризница манастира Милешеве. Прилог реконструкцији“, у: *Милешева у историји српског народа*, ур. Војислав Ј. Ђурић, Београд 1987, 221–229. [Medaković,

- Dejan, „Riznica manastira Mileševe. Prilog rekonstrukciji”, u: *Mileševa u istoriji srpskog naroda*, ur. Vojislav J. Đurić, Beograd 1987, 221–229]
- Милићевић, Јован и Новица Ракочевић, „Време владика Саве и Василија (1735–1766)”, у: *Историја српског народа IV-1*, ур. Славко Гавриловић, Београд 1994², 498–510. [Milićević, Jovan i Novica Rakočević, „Vreme vladika Save i Vasilija (1735–1766)”, u: *Istorija srpskog naroda IV-1*, ur. Slavko Gavrilović, Beograd 1994², 498–510]
- Николић, Драган Р., „Игумани и архимандрити манастира Милешева од 13. до 19. века”, *Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића 25* (Пријеполје 2011) 69–86 [Nikolić, Dragan R., „Igumani i arhimandriti manastira Mileševe od 13. do 19. veka”, *Simpozijum Seoski dani Sretena Vukosavljevića 25* (Prijeopolje 2011) 69–86]
- Павловић, Леонтије, *Култови лица код Срба и Македонаца (Историјско-етнографска расправа)*, Смедерево 1965 [Pavlović, Leontije, *Kultovi lica kod Srba i Makedonaca (Istorijsko-etnografska rasprava)*, Smederevo 1965]
- Поповић, Даница, „Када је краљ Стефан Првовенчани уврштен у светитеље? Прилог проучавању владарске ’канонизације’ у средњовековној Србији”, *Зборник радова Византолошког института 50/2* (2013) 573–585. [Popović, Danica, „Kada je kralj Stefan Prvovenčani uvršten u svetitelje? Prilog proučavanju vladarske ’kanonizacije’ u srednjovekovnoj Srbiji”, *Zbornik radova Vizantološkog instituta 50/2* (2013) 573–585]
- Порчић, Небојша, „Немањићки успон на краљевство у светлости дипломатичких и дипломатских сведочанстава”, у: *Краљевство и архиепископија у српским и поморским земљама Немањића*, ур. Љубомир Максимовић и Срђан Пириватрић, Београд 2019, 219–244. [Porčić, Nebojša, „Nemanjićki uspon na kraljevstvo u svetlosti diplomatskih i diplomatskih svedočanstava”, u: *Kraljevstvo i arhiepiskopija u srpskim i pomorskim zemljama Nemanjića*, ur. Ljubomir Maksimović i Srđan Pirivatric, Beograd 2019, 219–244]
- Ровински, Павел Аполонович, „О данашњем стању писаних споменика у Црној Гори”, у: *Записи о Црној Гори*, прир. Драго Ћупић, Подгорица 2001, 431–439. [Rovinski, Pavel Arolonović, „O današnjem stanju pisanih spomenika u Crnoj Gori”, u: *Zapisi o Crnoj Gori*, prired. Drago Ćupić, Podgorica 2001, 431–439]
- Ровинскиј, Павел, *Черногорія въ ея прошломъ и настоящемъ I*, Санктпетербургъ 1888. [Rovinskij, Pavel, *Černogorija v eja prošlom i nastojaščem I*, Sanktpeterburg 1888]
- Синдик, Душан, „Понтификал которске бискупије у Лењинграду”, *Историјски часопис 31* (1984) 53–66. [Sindik, Dušan, „Pontifikal kotorske biskupije u Lenjingradu”, *Istorijski časopis 31* (1984) 53–66]
- Станојевић, Глигор, *Митрополит Василије и његово доба*, Београд 1979. [Stanojević, Gligor, *Mitropolit Vasilije i njegovo doba*, Beograd 1979]
- Станојевић, Станоје, „Студије о српској дипломатици I–XXVIII”, *Глас Српске краљевске академије 90–169* (1912–1935) [Stanojević, Stanoje, „Studije o srpskoj diplomatici I–XXVIII”, *Glas Srpske kraljevske akademije 90–169* (1912–1935)]

- Стевовић, Иван, „Котор у раном средњем веку: Ауторитет традиције или маглине историје?“, *Зборник Матице српске за ликовне уметности* 45 (2017) 55–70. [Stevović, Ivan, „Kotor u ranom srednjem veku: Autoritet tradicije ili magline istorije?“, *Zbornik Matice srpske za likovne umetnosti* 45 (2017) 55–70]
- Црква Св. Луке кроз вјекове*. Зборник радова, ур. Војислав Кораћ, Котор 1997. [*Crkva Sv. Luke kroz vjekove. Zbornik radova*, ur. Vojislav Korać, Kotor 1997]
- Шакота, Мирјана, *Студеничка ризница*, Београд 1988. [Šakota, Mirjana, *Studenička riznica*, Београд 1988]

Žarko Vujošević

**THE ALLEGED CHARTER OF KING STEFAN NEMANJIĆ
FOR CATTARO – A CONTRIBUTION TO THE TRADITION
OF TRANSCRIPTIONS PRESERVED IN CETINJE COLLECTIONS**

Summary

The paper examines two textual witnesses, intending to present a charter of Serbian king Stefan Nemanjić (1217–23, grand župan from 1196), which was recognised in previous research as a forgery addressed to the municipality of Cattaro (Kotor). Both versions are preserved in the 18th-century manuscripts from Cetinje: one in the historical-diplomatic compilation called “Cetinjski ljetopis” (“Annals of Cetinje”, kept in the Cetinje monastery) and the other in the cartulary nowadays known as “Epoha Crnojevića” (kept in the Archival and Library Department of the National Museum of Montenegro). The diplomatic analysis indicates that the present texts cannot be considered a charter of Stefan Nemanjić for Cattaro due to the simple fact that it is actually not named as the recipient. Moreover, with both the historical content full of inconsistencies and the “undiplomatic” formulary referring to a spurious template, they cannot even be recognised as any credible transmitted medieval document. Both transcriptions, slightly differing from each other, in fact contain one or two alleged charters of Stefan Nemanjić for the monasteries of St. Michael (on the archipelago of Cartolle) and St. George (on the island in front of Perasto) in the Bay of Cattaro, through which the mentioned recipients were granted five respectively eight (or ten) villages, and the latter was placed under the protection of the municipality of Perasto. The historical analysis showed that the first king of the Nemanjić dynasty most probably did not issue any charter to those monasteries, even if the first one is considered a see of the new established diocese of Zeta of the Serbian Church about 1220.

The “charter text” is framed with a historical narration that first describes Stefan’s visit to Cattaro and the construction of its (already existing) churches as well as fortifications and palaces, and then his visit to the mentioned two monasteries, allegedly being also established by himself. The frame concludes with the words about Stefan’s age and death, mentioning his sons, of whom the second, king Vladislav, built the monastery of Mileševa and issued its founding charter (which is the only clear reference to this lost document in written sources). The dating clause in the version from the “Annals of Cetinje” quotes the year 6720 (=1211/12), which does not correspond to Stefan’s royal

title, while the other version contains two datation notes: the first only partially readable and the second mentioning the year 675 (possibly misinterpreting the quotation given in the former).

Both forgeries for St. Michael and St. George had seemingly been merged in one document during the 16th and at latest in the first decades of the 17th century when they reached the monastery of Mileševa, where the final version had been formed (and accordingly may be named the “compilation of Mileševa”). The terminus ante quem, or even the exact year of its creation can be determined with precision owing to indications given by the concluding notice of the versions from the cartulary “Epoha Crnojevića” and the single copies from 1742 and 1806. According to the first, the text was probably transcribed from a version “authenticated” in Mileševa by the decision of hegumenos Vasilije (1632–35; 1638–52) in consultation with the “whole church synod”. The single copies, also mentioning the hegumenos, are dated with the year 1633, which corresponds also with other sources, reporting about the dispute between Cattaro and Perasto, when the latter used a forgery attributed to Serbian king Stefan Nemanjić.

There were obviously several drafts of the forgery, of which few transcriptions and translations into Italian are also known as single copies. Actually, one can speak about the continuing “transmission chain”, which produced more versions, the last forms of which are set down in both collections of Cetinje. The oldest layer of the forgery might have been an alleged charter of Stefan Nemanjić to St. Michael (according to the transcription in “Epoha Crnojevića” as a confirmation by Serbian emperor Stefan Dušan). The time of composition of this spurium could be the first three decades of the 15th century, when it was used to strengthen the position of the monastery while struggling to keep its own independence against the municipality of Cattaro. The part of the dispositio about St. George was created later and incorporated in the document, a version of which is today known according to the transcription in the cartulary “Epoha Crnojevića”. The final redaction of the forgery was made by metropolitan of Cetinje Vasilije Petrović Njegoš, who in the mid-18th century included it into the compilation “Cetinjski ljetopis” (copying or composing also other texts contained therein), with his own insertions into the historical narration.

Оригиналан научни рад

Примљен: 31. 3. 2024.

Коначно прихваћен за објављивање: 13. 9. 2024.